

Legenda unui Factoid: 23 August 1944*

*Emanuel Andi Mihalache**

Abstract: How do we explain the genesis of the proletarian myth of the “democratic-popular” Romania? Is the inexistence of an attack against a palace of the “bourgeoisie and landowner power” enough for the absence of the historical fact to turn into an impetuous discursive presence? Was the doctrinal “outline” apparent enough to incite its rapid “filling” with convenient historiographical contents? Mainly considering that, when you repeat a statement too much, people start thinking about the contrary. What would be the upsides of analysing the factoid of August 23, 1944, as the “national day” of the communist regime? Briefly, we would ultimately view it as a cautionary tale, too. Namely, we will get a better insight into academic falsehoods not by assuming things about their origin – the history already provides sufficient clues – but by highlighting how we convey them. Indeed, the remedies that we imagine enforce upon ourselves indicate our self-understanding level, but also the degree to which we are ready to accept or reject them, from one era to another, also because we do not have a 100% standardised historical performance, reacting differently to various stimuli (or the other way around, by behaving similarly concerning different challenges).

Keywords: communism, propaganda, class struggle, historical literature, factoid

Un adevăr inaugural?

Științele tradiționale acceptă, ici-colo, dialogul interdisciplinar, recunoscând că explicațiile date trecutului comunist sunt mai credibile dacă se bucură de aportul studiilor culturale, al psihologiei sociale ori teoriilor istoriei¹. Astfel, ne gândim la niște *pattern*-uri care pre-determină atât reacțiile față de un eveniment, cât și felul în care e ținut minte ulterior, ca fapt istoric².

* Reluăm aici o cercetare mai veche, inițiată în volumul Andi Mihalache, *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, Editura Albatros, București, 2003, p.184-236.

* Cercetător științific I dr., Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, email: mihalache_emanuelandi@yahoo.com

¹ În cazul miturilor marxism-leninismului spunem, de obicei, că transpun o *gândire teleologică*, în sensul dat de Jörn Rüsen acestei sintagme: „Teleology means that the temporal direction of current human action and the understanding of the present world of this action is based on a temporal process of the past. Daily life is a long-part of the continuity of a long-term development. Its meaning is defined by a point of origin that across time determines the different shapes or forms of the world. This origin is a predisposition for the future. Within a teleological framework, the past dominates the future. In a teleological view, the present is aligned with an established and set principle of time based on long-term and future-directed developments” (Jörn Rüsen, *Evidence and Meaning a Theory of Historical Studies*, Berghahn, New York/Oxford, 2017, p. 72).

² Aproximări (și nu neapărat definiții) ale ideii de *eveniment* – care să corespundă totuși modului în care istoriografia „democrat-populară” a tratat ziua de 23 august 1944 – ne sunt oferite de Pierre Laborie, intervievat, în 2011, de Pascale Goetschel și Cristophe Granger: „Certains

În lecția ținută la 9 ianuarie 1950, în cadrul Universității serale de marxism-leninism a CC al PMR, Mihail Roller oferea, oximoronic, o mostră de paseism anticipativ: „Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie a deschis o nouă eră în istoria omenirii. Accentuarea crizei generale a capitalismului pe de o parte, pe de altă parte construirea victorioasă a socialismului și trecerea la construirea comunismului în URSS, desprinderea unui număr de țări de imperialism și instaurarea regimului de democrație populară (devenit posibil după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, după construirea victorioasă a socialismului în URSS, după înfrângerea fascismului german și imperialismului japonez de către Armata Roșie) – au schimbat hotărâtor raportul forțelor de clasă în favoarea socialismului. Lupta revoluționară din țările încă neeliberate de sub jugul capitalist și colonial se desfășoară astăzi în condițiile accentuării crizei generale a capitalismului, pe de o parte, și, pe de altă parte, în condițiile creșterii partidelor comuniste în fiecare din aceste țări în parte, în cadrul mărețelor victorii ale comunismului internațional”³. În celebrul său manual, reeditat, nu întâmplător, în 1952, Roller reproducea opinia oficială, citându-l pe Gheorghe-Dej; dar între căderea lui Ion Antonescu și ofensiva sovietică „eliberatoare” nu mai era o suprapunere fără rest. Nu e vorba de nici o disidență discursivă, victoria autohtonilor lui Dej contra moscoviților Anei Pauker, fiind marcată și în plan

événements existent plus par ce qu'ils deviennent que par ce qu'ils ont été dans le temps même de leur existence manifeste, matérialisée et datée. [...] Mais c'est par le récit de ce qui a été vu, par sa réappropriation, que l'événement existe, que sa réalité se construit et agit. [...] La vérité de l'événement plus pressenti que su, légitime son appropriation, et répondent à des attentes. [...] L'événement fabrique du temps, il crée lui-même, à travers le temps, d'autres événements. [...] L'événement lui-même nourrit son propre développement, d'où l'idée de radicalité cumulative” („L'événement, c'est ce qui advient à ce qui est advenu...” Entretien avec Pierre Laborie”, în *Sociétés & Représentations*, 2/2011, p. 170, 180). În același spațiu cultural, alții au operat distincția dintre acțiunile premeditate și evenimentele impersonale: „De tels événements arrivent parce qu'ils arrivent, alors que les actions arrivent parce que quelqu'un l'a voulu, autrement dit parce qu'elles sont l'expression d'une intentionnalité” (vezi analiza lui Jean Greisch, „Ce que l'événement donne à penser”, în *Recherches de Science Religieuse*, 1/2014, p. 42). Plecând de la o celebră butadă a lui Michel de Certeau, din mai 1968, *l'événement est ce qui'il devient*, François Dosse ne propune propria-i analiză: „[...] de reprise un événement comme émergence, mais cette fois sursignifiée. L'événement est alors partie intégrante d'une construction narrative constitutive d'identité narrative fondatrice”. Așadar, o minimă reconstituire a felului în care istoricii „obsedantului deceniu” au refăcut povestea zilei de 23 august 1944 ne situează, nu foarte comod, între căutarea faptelor, identificarea simptomelor și suprainterpretarea urmelor; suntem mereu prinși între realitățile deja instalate și cele pe cale să survină, cine știe când, poate niciodată. În construirea mitului revoluției proletare contabilizăm mai mult situații revoluționare decât gesturi de natură protestară, împrejurările susceptibile să „promită” o mare insurecție comunistă fiind înfățișate mai mult ca sedimentări/acumulări decât ca fracturi/șocuri social-culturale. Citind cele scrise de Dosse despre *L'événement: un commencement signifiant*, am estima că 23 august 1944 devenea sărbătoare națională a regimului marxist-leninist sub anumite condiționări conceptuale: nu fusese o noutate, ci o progresie; fusese un real început, dar unul pe care trecutul luptelor de clasă îl conținuse întotdeauna ca viitor latent (François Dosse, „L'événement historique: une énigme irrésolue”, în *Nouvelle revue de psychosociologie*, 1/ 2015, p. 20-22).

³ Mihail Roller, *Probleme de istorie. Contribuții la lupta pentru o istorie științifică în RPR*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 55.

istoriografic. Înfrângerea germanilor pe front apărea ca un aspect esențial, însă din contextul *internațional* al celui de-al Doilea Război Mondial, pe când preluarea Antoneștilor de către gruparea lui Emil Bodnăraș era evenimentul *intern* major; crucial prin faptul că staliștii români aveau să prezinte acest detaliu ca făcând parte dintr-un scenariu insurecționar pregătit din vreme, după modelul bolșevic; numai că în locul Palatului de Iarnă din Sankt Petersburg românii beneficiaseră de auspiciile Palatului Regal din București: „În noaptea de 23 August, o formație de luptă patriotică care – conform planului de acțiune întocmit de partidul Comunist – se afla la palatul regal, sub conducerea tovarășului Emil Bodnăraș, procedea la arestarea Antoneștilor, pe care-i transportă într-una din casele conspirative al Partidului Comunist [...]. În țară și îndeosebi la București, formațiile de luptă patriotice conduse de Partidul Comunist au luptat cu vitejie în zilele imediat următoare lui 23 August 1944, pricinuind ocupanților germani lovituri grele și împiedicându-l să săvârșească distrugerii”⁴. Mai deslușit, „evenimentele” de la 23 august 1944 fuseseră, potrivit noii tonalități interpretative, doar un declic sau, ca să invocăm o formulă celebră, un „sfârșit al începutului”: sovieticilor nu le era lăsat nici măcar monopolul alungărilor naziștilor; nici comuniștii români nu stătuseră degeaba. Însă miza acestei re-narativizări nu era una militară, ci macrosocială: arestarea Conducătorului și înlăturarea „ocupației hitleriste” aveau să fie doar premisele unui proces revoluționar de mare amploare, gândit, condus și ridicat „pe o treaptă superioară” de PCR apoi de PMR: „La 23 August 1944 începe o perioadă nouă în istoria României. [...] Eliberarea patriei noastre de către glorioasa armată sovietică și răsturnarea dictaturii fasciste antonesciene de către forțele patriotice conduse de către Partidul Comunist din România, a însemnat începutul primei etape a luptei revoluționare pentru statornicirea democrației populare în țara noastră. Lupta revoluționară a maselor conduse de Partidul Comunist a avut, la această primă etapă, un caracter antifascist prin lupta împotriva resturilor fasciste din țară, un caracter antiimperialist prin lupta împotriva imperialismului german care ne cotropise țara și a imperialismului american și englez care voiau să aservească România ca și în trecut, un caracter antifeudal, prin lupta împotriva resturilor feudale și pentru reforma agrară [...]. Înlăturând clasele exploatare și pe agenții lor de la conducerea statului, înfăptuind alianța clasei muncitoare cu

⁴ Mihail Roller, *Istoria RPR. Manual pentru învățământul mediu*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1952, p. 668. Împrejurările în care grupul lui Emil Bodnăraș îl lua prizonier pe Ion Antonescu sunt lămurite cumva chiar de regele Mihai, care mai mult se disculpă decât explică. Se pare să sarcina preluării Antoneștilor ar fi revenit de fapt lui Iuliu Maniu. Din motive neclare însă, fruntașul ardelean nu și-a îndeplinit obiectivul. În completare, Regele mai adăuga: „[...] a fost un moment de slăbiciune din partea lui Sănătescu” (vezi Stelian Tănase, *Conversații cu Regele Mihai*, Editura Corint, București, 2018, p. 103). Indiferent a cui a fost responsabilitatea, nu a existat, e clar, nici un asalt al militanților comuniști asupra vreunui sediu al puterii „burghezo-moșierești înfeudate fascismului”. Au fost însă unele detalii de atitudine care puteau fi speculate de propaganda comunistă. E vorba îndeosebi de pasivismul oamenilor politici care, pe 23 august 1944, au preferat expectativa: „Maniu și Dinu Brătianu s-au abținut să participe direct la evenimente, așteptând să vadă cum ies lucrurile, era o tactică a lor” (Narcis Dorin Ion, *Portretul unui aristocrat al spiritului. Convorbiri cu academicianul Dan Berindei*, Editura Oscar Print, București, 2016, p. 99).

țărănimea muncitoare, sub conducerea clasei muncitoare, sfărâmând treptat aparatul de stat burghez și făurind un aparat de stat nou, partidul comunist a asigurat trecerea în a doua etapă de dezvoltare: transformarea revoluției popular-democratice la revoluția socialistă”⁵. De observat că revoluția proletară lipsește, iminența ei fiind simulată discursiv, prin multitudinea așa-ziselor „premize” – de fapt, niște falși semnificanți – care dădeau impresia că respectivul fenomen nu putea să nu se întâmple⁶. În lipsa unor succesiuni de fapte care să poată acredita, cât de cât, semnamentele unei revoluții proletare, ideea de procesualitate implacabilă e susținută frenetic la nivelul limbajului specializat, numit de noi „limbă de lemn”⁷.

Prototipul revoluționar rus nu avea un timp bine determinat al survenirii și consumării sale; după 1945, în toate țările satelizate, trecutul lui era însă din ce în ce mai stringent, într-o recidivă continuă, într-o remanență ce abolea departajările temporale; atacul Palatului de Iarnă reprezenta o continuă intervenție a viitorului în prezent; din care prelua trecuturi imagine, susceptibile să îl anunțe încontinuu. O spune mult mai bine ca noi Mircea Eliade, comentând mitul eternei reîntoarceri în marxism: „Marxismul conservă totuși un *sens* istoriei. Evenimentele nu sunt pentru el o succesiune de accidente arbitrare; ele acuză o structură coerentă și duc mai ales la un scop precis: eliminarea finală a terorii istoriei, «salvarea». La capătul filosofiei marxiste a istoriei se află astfel Vârsta de aur a eschatologiilor arhaice”⁸. Comparându-l cu Hegel, Mircea Eliade crede că Marx „a revalorizat la un nivel exclusiv uman mitul primitiv al Vârstei de aur, cu această diferență el plasează Vârsta de aur *exclusiv la sfârșitul istoriei* în loc de a o așeza și la început. Aici se află pentru militantul marxist secretul remediei împotriva terorii istoriei: așa cum contemporanii unei «vârste întunecate» se consolau de adâncirea suferințelor lor, zicându-și că agravarea răului grăbește eliberarea finală, la fel și militantul marxist din timpul nostru [1957], în drama provocată de presiunea istoriei, descifrează un rău necesar, prodromul triumfului apropiat care va pune capăt pentru totdeauna «răului» istoric”⁹.

La fel de incitantă este și investigarea comportamentului arborat nu față de un eveniment anume (7 noiembrie 1917 în Rusia ori 23 august 1944 în România), ci față de eventualitatea, neconsumată, a producerii sale. Mitul revoluției proletare

⁵ Mihail Roller, *Istoria RPR...*, p. 669-671.

⁶ Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, *Zece ani de la eliberarea patriei noastre (23 August 1944-1954)*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1954, p. 7-21.

⁷ La două decenii de la consumarea prea mitizatului episod, „scenariul și regia” momentului 23 august 1944 revenea în exclusivitate Partidului. Colaborarea „marelui Frate” nu mai forma contextul celor petrecute, retrăgându-se mult în fundalul istoriei: „Insurecția armată antifascistă a însemnat *încununarea victorioasă a marilor bătălii revoluționare desfășurate de-a lungul deceniilor* de masele largi populare conduse de eroica noastră clasă muncitoare în frunte cu neînfricatul său Partid Comunist... (s.n. A.M.)” (V. Cheresteșiu, L. Rațiu, I. Gall, „PCR – inițiatorul, organizatorul și conducătorul insurecției armate de la 23 August 1944”, extras din *Anuarul Institutului de Istorie din Cluj*, VII, 1964, p. 7.

⁸ Mircea Eliade, *Mitul eternei reîntoarceri*, traducere de Maria și Cezar Ivănescu, Editura Univers Enciclopedic, București, 1999, p. 14.

⁹ *Ibidem*, p. 143-144.

cuantifică o memorie culturală a luptei de clasă? Desigur, se impun bemoli, nuanțări și mulți de *dacă*. Narativizarea constructelor intelectuale nu e, evident, spontană, arhetipurile inconștientului ancestral hotărând, în linii mari, parcursul auto-povestirii. Ne-o dovedește un expert al domeniului Robert C. Tucker: „Omul care a pierdut, din cauza propriei lăcomii, lumea pe care a creat-o va trebui să îndeplinească un act de «reapropiere» (*Wiederaneignung*) pentru a se putea schimba pe sine. Aceasta este definiția pe care o dă Marx revoluției comuniste sau proletare. El afirmă că singura modalitate prin care omul producător poate să abolească această tendință acaparatoare, să se elibereze de demonul lăcomiei, și astfel să pună capăt alienării, este să ducă la bun sfârșit această acțiune globală, violentă și măreață împotriva forței inumane a lumii alienante a proprietății private. În practică, aceasta înseamnă să o smulgă din mâinile clasei capitaliste, ale «individului puternic, străin și ostil» în care se încarnează această forță. Actul de reapropiere prin care se eliberează de înstrăinare muncitorul este numit «acțiune comunistă» (*Action*). În viziunea sa, este deci necesară o revoluție mondială; aceasta presupune preluarea întregii lumi dint-o singură lovitură. Ea reprezintă o acțiune globală a proletariatului de transcendere sau abolire a proprietății private”¹⁰. Așa-numitele experiențe *colective* nu sunt neapărat și experiențe *comune*; pentru că ar garanta și memorarea/conservarea lor; adică transmiterea esențialului factologic de la generația care l-a simțit pe propria-i piele la ceea care urmează; și care ar fi totuși dispusă să integreze amintirea celui fapt în trecutul ei mai larg, familial/generațional, nu doar individual. Nu era, evident, cazul unei revoluții care nu avusese loc nici măcar în „patria muncitorilor de pretutindeni”. Ficțiunea fiind o mare furnizoare de noi credințe, marile arhetipuri nu prea suportă, concomitent, prea multe certitudini istorice, criptându-le sub formă de adevăruri existențiale: cum ar fi „teroarea istoriei”, „omul sub vremi” etc. Nu importă cât de reticent este publicul față de „rolul de conducător al Partidului”, contează câtă forță investește regimul totalitar în reinventarea noțiunii lui de adevăr atemporal, omnivalabil și pur, opus aceluia circumstanțial, localnic, meschin. Falsificarea era, așadar, o modalitate de stabilizare în realitatea cosmetizată propagandistic; omologând-o, de fiecare dată, cu o altă versiune a unui arhetip aparent uitat. Nu fără vinovății: de unde desprindem o anumită stratificare a *complexului cultural* pe care un regim fără legitimitate îl etufa cu mare greutate: 1) experiențele sociale și memoria acestora, greu de împăcat cu reactualizările brutale impuse de istoriografia lui Mihail Roller; 2) așteptările generate de anumite precedente istorice; complet astringente la „descoperirea” unor așa-zise simptome ale bolșevismului revoluționar în România; 3) preconcepțiile cu care românii se apărau de schimbările prea bruște survenite după 30 decembrie 1947, unui stereotip nou ripostându-i-se cu un altul mai vechi; 4) sentimentul de apartenență la origini îndepărtate, care îi adună în aceleași cadre mentale; străine deci conflictului de clasă, atribuit cu insistență celor mai bătrâne vârste ale istoriei noastre.

¹⁰ Robert C. Tucker, *Filosofie și mit la Karl Marx*, traducere de Emanuel Nicolae Dobrei, Editura Curtea Veche, București, 2011, p. 185.

Analiza discursului istoric „democrat-popular”, cu gândul la arhetipurile camuflate în imaginarul lui, nu este tocmai facilă. Nu excelăm în descoperirea adevărului, ne-am mulțumi cu o parabolă a lui; pentru că nu-l căutăm, nu-l reperăm și nu-l fixăm ca pe o țintă; dăm pur și simplu peste dânsul, *ne prindem că*. Ne mărginim să credem că reprezentările Partidului Muncitoresc Român despre Marele Octombrie oscilau în funcție de capriciile Kremlinului ori de confruntările intestinale de la noi. La rândul ei, societatea anilor 50 exercita – chiar și printr-un soi de indolență – o anume presiune asupra felului în care se alegeau subiectele de investigație; sau, mai curând, răspunsurile de-a gata pentru întrebări neformulate de cineva. Într-o broșură editată, de mai multe ori, sub auspicii partinice, ficționalizarea momentului 23 august 1944 se întemeia pe mimarea unei puneri de acord între istoricii staliniști și publicul lor. Atât în varianta din 1956, cât și în aceea din 1958, la subsolul primei pagini citim următoarele: „Rugăm cititorii să comunice Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR observațiile critice și propunerile lor în vederea îmbunătățirii textului”¹¹.

Cum ne explicăm geneza unui mit al mitului proletar în România „democrat-populară”? Inexistența unui asalt asupra unui palat al puterii „burghezo-moșierești” să fie oare suficientă pentru ca absența faptului istoric să debardeze într-o impetuoasă prezență discursivă? „Conturul” doctrinar era suficient de pregnant încât să incite la rapida lui „umplere” cu niște conținuturi istoriografice conveniente? Mai ales că, atunci când repeți prea mult o afirmație, oamenii încep să se gândească la contrariul ei. Care ar fi câștigurile unei analize asupra factoidului 23 august 1944 ca „zi națională” a regimului comunist? Pe scurt, am rămâne cu o *idee* care e, în același timp, și o *precauție*: ne vom cunoaște mai bine falsurile academice nu presupunând cum au apărut – istoria ne oferă deja suficiente indicii – , ci evidențiind modalitățile prin care ni le transmitem; pentru că remediile pe care ni le impunem/închipuim indică și nivelul nostru de autoînțelegere, dar și disponibilitatea de a le accepta ori respinge, de la epocă la epocă; și pentru că, în fine, nu avem o prestație istorică standardizată 100%, noi reacționând diferit la aceiași stimuli ori invers, comportându-ne similar în fața unor provocări diferite.

Arhetipul revoluției proletare ne dă doar indicii, nu informații, implicitul său dialectic ignorând nevoia omului de a primi explicații, de a-și da anumite deslușiri; defel supus determinărilor istorice, ni se pune totuși la dispoziție, prin

¹¹ Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, *Victoria insurecției populare de la 23 August 1944 organizată și condusă de PCR în condițiile înaintării armatei sovietice eliberatoare pe teritoriul României. Lupta maselor populare conduse de PCR pentru instaurarea regimului democrat-popular. 6 Martie 1945*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1958, p. 5. În ceea ce privește „eliberările” de la 23 august 1944, broșura nu lăsa loc niciunui echivoc, inversând totalmente rolurile: „Desfășurarea acestor acțiuni a fost însă îngreuiată de manevrele cercurilor reacționare din interior, în frunte cu monarhia. Deși era clar că generalul Gerstenberg nu-și va respecta angajamentul de a-și retrage trupele din România, regele și unii ofițeri superiori din jurul lui au dat dispoziții ca armatele fasciste să nu fie atacate. Prin înțelegerea intervenită între rege și generalul Gerstenberg, comandamentul hitlerist a căpătat o perioadă de răgaz pentru a-și reveni din panica și deruta provocată de declanșarea prin surprindere a insurecției” (*ibidem*, p. 11).

intermediul „extensiilor” sale, mitul și simbolul, pe care ni le lasă drept momeală, ca să le semnificăm după cum ne place. Și totuși, oricât de imemorial ni l-am dori, arhetipul resurecției sociale mai intră uneori în concediu, neactivând, obligatoriu, minut de minut; așadar, nu orice gest al nostru are o istorie, îndelungatele lupte de clasă putând să înceapă întotdeauna altfel și veșnic din altă parte. Mai sunt lucruri de aflat: nu trăim doar în scenarii jucate demult, la începuturile lumii. Realitatea noastră consolidează uneori arhetipurile nu confirmându-le, ci contrazicându-le. Ea nu are un adevăr, datorând totul unui scop.

Cum ar fi fost dacă

Scriitorului Norman Mailer îi datorăm ideea de *factoid*. Prin această noțiune se înțelege tentația de a prezenta un fapt anume ca și când ar fi absolut iminent, fără a mai proba, în vreun fel, dacă a mai avut loc sau nu. Și o bună exemplificare este preocuparea istoriografiei staliniste de a acredita ficțiunea unei revoluții proletare în România, promovând evenimentele de la 23 august 1944 drept derivații ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

Istoria nu este reproducerea a ceea ce s-a întâmplat în diferitele faze ale unei evoluții. Se manifestă, mai curând, ca un joc cu memoria celor întâmplate¹². Iar mitul, simbolul și ritul sunt intermediarii ei consacrați.

Mitul a fost socotit, dintotdeauna, un limbaj figurat al principiilor și acțiunilor noastre¹³. Garantând că ceea ce omul întreprinde acum a mai fost făcut, *ab origine*, mitul se circumscrie memoriei, pe care o definim, întâi de toate, drept o *cultură a precedentului*. Nici un cuvânt nu începe să însemne ceva dacă nu se apropie de niște reminescente, de amintiri sau de orice alte senzații de *deja vu* păstrate în memoria noastră¹⁴. Rezultă de aici coincidența a două experiențe îndepărtate cronologic, largirea câmpului lor de aplicație până la confundarea a două ambianțe geografice și istorice, deopotrivă clasate într-un ansamblu tematic al memoriei colective¹⁵. Mitologia asigură deci un *ready made* de sensuri și imagini convenționale¹⁶, preluate ulterior în discursurile legitimize. Acesta ar fi punctul unde discursul mnemonic se încredințează *simbolului*.

Etimologic, cuvântul vine din grecescul “symballein”, care înseamnă “a pune împreună”¹⁷. Un “symbolon” era la origine un semn de recunoaștere, un obiect tăiat în două jumătăți: o dată alăturate ele permiteau purtătorilor fiecărei părți să se recunoască drept frați și să se întâlnească ca atare¹⁸. Indiferent unde acționează, în planul obiectelor sau în planul ideilor, simbolul este un element de

¹² Frank Ankersmit, *History and Tropology. The Rise and Fall of Metaphor*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 1994, p.179.

¹³ Luc Benoist, *Semne, simboluri și mituri*, traducere de Smaranda Bădiliță, Editura Humanitas, București, 1995, p. 7.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11.

¹⁵ *Ibidem*, p. 12.

¹⁶ Gabriel Liiceanu, *Încercare în politropia omului și a culturii*, Editura Cartea Românească, București, 1981, p. 80.

¹⁷ Luc Benoist, *op. cit.*, p. 5.

¹⁸ *Ibidem*, p. 6.

legătură. Făcând apel la conceptul de echivalență el unește elementele contrarii, reduce opozițiile¹⁹. Simbolul vizualizează abstractul dar, în același timp, are tendința de a nu spune lucrurilor pe nume, de a insinua că ceea ce vedem cu ochiul liber e altceva ori mai mult decât pare²⁰. Corelează, juxtapune două aspecte, construind ceva ce nu mai e nici unul nici celălalt din termenii inițiali²¹. Postulează, dincolo de ei, o nouă realitate, care îi implică și îi unește dar este deja o sinteză de un alt rang²². Simbolul e o convenție de reprezentare și de recunoaștere prin substituție²³. Doar așa țăranul răsculat din secolul XVII putea să predea ștafeta muncitorului tăbăcar de la 1848 iar acesta să o transmită luptătorilor de la Grivița, din 1933. Producând niște texte cu caracter simbolic, formulate în jurul unui eveniment, de aceeași factură, simbolică – așa zisa revoluție de la 23 august 1944 – istoriografia stalinistă nu se situa la originile unei istorii ci doar simula, prin false memorări, aceste “origini” prezumtive²⁴. Iar supralicitarea judecăților analogice configura, alături de reflexele paseiste de altfel inerente, un profil oarecum *prospectiv* al memoriei oficiale. Invocând unele daturi ale experienței și prezentându-le ca modele de urmat, memoria pronostica astfel recidiva lor.

Citim respectivele discursuri cu gândul de a înțelege modul cum era întreținută această memorie a desprinderii unui conținut semnificativ dintr-un conglomerat intuitiv²⁵. Și ceea ce observăm de la bun început este faptul că voluntarismul discursului legitimant se comporta ca un duplicat al transformismului din viața de zi cu zi, îndreptățind mai vechea teorie a gestului: împrumutăm lucrurilor mișcarea “contagioasă” a mușchilor, reinventăm continuități la toate nivelurile unei lumi pe care fizica o prezenta ca fiind profund discontinuă²⁶. Încurajându-se o legătură de solidaritate virtuală între stări la început separate – nevoia de pământ la sate, viața grea din fabrici – gestul inițial se transforma, prin repetiție, în *rit*²⁷. Iar între simbol și rit există, potrivit specialiștilor, o clară identitate: orice rit e un simbol realizat în timp și, în același timp, simbolul reprezintă, la rândul său, fixarea unui gest ritual²⁸. Întâlnirea lor are loc, de obicei, într-un discurs de tip liturgic, unde nu sensul cuvântului contează ci funcția lui²⁹.

Nebuloasa intuitivă a ideii-mamă, revoluția comunistă, nu putea fi receptată prin intermediul logicii de primă instanță³⁰. Datele exprimabile, deja asimilate ca

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Gabriel Liiceanu, *op. cit.*, p. 56.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, p. 53.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Luc Benoist, *op. cit.*, p. 30.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 31.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 135.

experiență istorică, nu erau decât vârful unui eșafodaj de simboluri³¹, anticipări, subînțelesuri, prezumții.

Construcția imaginară a unui trecut românesc eminamente proletar a pretins folosirea acelor *puneri în intrigă* susceptibile să sprijine reîntemeierea ideală, discursivă, a societății „democrat-populare”. *Nu avem deci, în vedere, înțelesul inițial al mitului, acela de istorie exemplară, desfășurată în timpuri și spații supraumane.* Cazul care ne preocupă trimite mai mult la *legendă*, unde locurile acțiunii sunt bine precizate, iar personajele, atestate istoric, probează însușiri cel mult eroice, nu miraculoase³². Folosim cuvântul „mit” în sensul său „moale” datorită imposibilității de a-l înlocui cu un termen mai potrivit și, în același timp, consacrat. Dar avem în el doar o istorie verosimilă, estetizantă, despre care știm că nu corespunde realității prozaice. Prin raportare la miturile de întemeiere ce servesc de lege societăților tradiționale, miturile politice moderne, mituri de mutație, – greva generală, revoluția, progresul – apar mai efemere și mai fragmentate, conducând, de exemplu, la o mare diversitate de discursuri utopice³³. Ele pun accentul pe societatea fără clase, construită aici și acum, nu în viziuni paradisiace. Mizează pe colectivitatea model, proletariatul de pildă, înlocuind individul de excepție cu o suită de personaje încadrate într-o tipologie³⁴. Mitul modern se pretinde mai mult o lume a speranței și a iminenței decât una a profunzimii temporale a originilor³⁵. Cazul abordat de noi ni se pare mai relevant ca tentativă de falsificare a istoriei recente, a cadrelor memoriei sociale. Ceea ce noi numim, convențional și metaforic, *mitul revoluției proletare*, este mai curând simptomul unei inginerii mnemonice: memoria unui grup restrâns ca număr, partidul comunist, era transformată cu ajutorul mitului într-una colectivă. Rolul mitului este aici funcțional, prezentarea lui ca narațiune fondatoare fiind, credem noi, exagerată. Din participant la arestarea lui Antonescu PCR devenea, peste noapte, singurul autor, dar nu al unei lovituri de stat, ci chiar al revoluției prezise de Marx. Propaganda a trecut imediat la o formă codificată de reprezentare, la o simbolistică menită să facă perceptibilă o noțiune prea intelectuală, exterioară, abstractă sau colaterală realității palpabile. S-a dorit ca istoria academică să își reorganizeze întregul discurs în așa fel încât să justifice acest construct simbolic. Demersul era obligatoriu de vreme ce reușita persuasiunii ținea de eludarea logicii cauzale, de opțiunea fermă pentru gândirea simbolică, substitutivă, analogică prin definiție. Un fapt istoric veridic, o grevă din secolul XIX să spunem, era asociat cu un obiect perceptibil, Doftana, de exemplu, apoi subsumate amândouă istoriei comuniste: dintr-o simplă trăsătură de condei, PCR tezauriza lupta muncitorilor din toate timpurile plus neverosimila opoziție antifascistă. Toate antecedentele capabile să legitimizeze, fie și indirect, dictatura proletară,

³¹ *Ibidem.*

³² A. Van Gennep, *Formarea legendelor*, traducere de Lucia Berdan și Crina Ioana Berdan, Editura Polirom, Iași, 1997, p. 39.

³³ Monique Segré, *Mituri, rituri, simboluri în societatea contemporană*, traducere de Beatrice Stanciu, Editura Amacord, Timișoara, 2000, p. 84.

³⁴ *Ibidem*, p. 84-85.

³⁵ *Ibidem*, p. 85.

erau "înfiat", silite să semnifice sincron, nu diacronic cum era normal, o revoluție ce nu avusese loc.

Mitul este și selectiv, obligă la uitări, se recomandă, în cele din urmă, ca sumă a cunoașterii utile³⁶. Demersul nostru axându-se pe analiza de discurs, vom acorda o atenție deosebită factorilor de discontinuitate, aspectelor calitative ale informației date de text. Din punct de vedere metodologic, obiectul nostru de interes este mai ușor de localizat de vreme ce semiologii povestirii cred că schimbările de sens au, grație puterii lor de relevare, comportament de *simboluri*³⁷. „Faptele sunt simbolurile noastre, scria Borges. Fiecare destin, oricât ar fi de complicat, se rezumă, în realitate, la *un singur moment*: momentul în care omul știe pentru totdeauna cine este. Se spune că Alexandru Macedon și-a citit viitorul său de fier în poveste a lui Achile. Iar Carol XII de Suedia, în cea a lui Alexandru (s.a.).”³⁸ Punctele culminante ale unei istorisiri sunt, într-adevăr, puse în lumină de simboluri, ca elemente ale sensului, sau scoase în evidență de scandarea evenimentelor, totdeauna înzestrate cu o mare valoare textuală³⁹. Simbolurile întemeiază o ordine supraviețuind, în același timp, contextului care le-a generat⁴⁰. Iar istoria a fost mereu un furnizor de resurse simbolice pentru puterea politică. Numai că simbolul amestecă imaginile *perceptibile* cu cele *mentale*, fiind greu de abordat prin metodele specifice istoricului. Încercând să evităm diluarea acestui registru de semnificație, am preferat simbolicul înscris într-un corpus bine precizat de texte și am lăsat la o parte alte gesturi sau manifestări⁴¹.

Facila acceptare a mitului contemporan se datorează perceperii lui ca *sistem inductiv*: acolo unde nu există decât *echivalență*, asemănare sau contiguitate, mitul vede un proces *cauzal*⁴². Asociației *obiective* a lucrurilor, faptelor ori fenomenelor din lumea fizică, logica mitizantă îi opune asociația *subiectivă* a ideilor⁴³. Mitul apare aici ca un efort de a adapta *diacronismul* discursului istoric la *sincronismul* încastrărilor simbolice⁴⁴. Inadecvarea lui provine din suprainterpretarea elementelor cu rol explicativ, argumentativ, din supralicitarea semnificatului de către semnificanți. Mitul este sintetic, satelizează simbolurile, concentrează în sine

³⁶ Mircea Eliade, *Aspecte ale mitului*, traducere de Paul G. Dinopol, Editura Univers, București, 1978, p. 118.

³⁷ Gian Paolo Caprettini, *Semiologia povestirii*, traducere de George Popescu, Editura Pontica, Constanța, 2000, p. 27.

³⁸ Jorge Luis Borges, *Moartea și busola*, traducere de Darie Novăceanu, Editura Univers, București, 1972, p. 256.

³⁹ Gian Paolo Caprettini, *op. cit.*, p. 39-40.

⁴⁰ Monique Segré, *op. cit.*, p. 237.

⁴¹ *Ibidem*, p. 237.

⁴² Aurel Codoban, *Semn și interpretare. O introducere postmodernă în semiologie și hermeneutică*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, p. 46.

⁴³ Roger Caillois, *Mitul și omul*, traducere din limba franceză de Lidia Simion, Editura Nemira, București, 2000, p. 77.

⁴⁴ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarului*, traducere de Marcel Aderca, Editura Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 357.

maximul de semnificații posibile⁴⁵. Se înfățișează așadar ca un complex de fapte a căror coincidență nu este întâmplătoare⁴⁶.

Logica simbolică este asociativă, aglutinează sensurile divergente⁴⁷. „Țese” evenimentele *luate în considerare*, trimițând, în extensie, la tot felul de însușiri, uneori antinomice⁴⁸. Ideea semnată, adică ziua de 23 august 1944 ca posibilă revoluție proletară, oarecum inteligibilă dar mai greu reprezentabilă⁴⁹, era autenticată istoriografic prin recuperarea câtorva posibile precedente sau precondiții (dezvoltarea industriei, a proletariatului, grevele, mișcarea socialistă, crizele economice, revoluția rusă, victoriile sovietice în al doilea război mondial, „eliberarea” noastră). Luat în parte, oricare din acești *topoi* poate fi confirmat documentar. A existat câte ceva din fiecare dar fără a prevesti, neapărat, actualitatea „democrat populară”. Reiterate la nesfârșit, aceste subiecte căpătau însă valoare de loc comun, făceau de la sine înțeleasă revoluția, fără a se afla, totuși, într-o relație cauzală cu ea. Dorindu-se promovarea memoriei partinice, de grup, la rangul de memorie socială, importante deveneau nu atât *faptele istorice atestate* cât mai ales *valorile culturale împărtășite*: revolta ca mijloc al emancipării, credința în victoria definitivă a comunismului, sacrificiul de sine, solidaritatea, victoriile morale ale celui mai slab, superioritatea muncii fizice față de cea intelectuală. Asimilate de întreaga societate, ele educau individul, dădeau consistență revoluției proletare, o acreditau drept chestiune de bun simț. Fiind atât de prezentă prin numeroasele transformări care i se atribuiă, *post factum*, revoluția nu mai părea atât de absentă ca fapt istoric.

Imaginația de tip simbolic accepta labilitatea semnificatului, a noțiunii cheie, revoluția, mereu modificată, dar mai ales încuraja expansiunea semnificațiilor – „dovezile” prezentate de istoricii Partidului – care se diversificau pentru a integra faptele cele mai contradictorii⁵⁰. De exemplu, în flagrantă contradicție cu prognozele lui Marx, se justifica instaurarea forțată a comunismului în țări agrare, ca a noastră. Recidiva anumitor teme este redundantă din punct de vedere al acurateții textuale dar nu este tautologică din perspectiva gândirii simbolice⁵¹. Pentru producătorii de ficțiune istoriografică repetiția avea rolul de a perfecționa o pledoarie prin aproximări acumulate⁵², de a lega în *simultaneitatea* unei imagini de ansamblu, comparabile cu un tablou, ceea ce nu puteau demonstra în *succesiunea* ordinii narative.

Mitul revoluției proletare este un sistem semnificant, sau mai corect spus, un ansamblu relațional compus din fragmente dispartate, divergente pe alocuri⁵³.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 357.

⁴⁶ Idem, *Aventurile imaginii. Imaginația simbolică. Imaginarul*, traducere de Muguraș Constantinescu și Anișoara Boboce, Editura Nemira, București, 1999, p. 19.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*, p. 179.

Mecanismul care ne preocupă se sprijină pe principiul „terțului dat”, pe eludarea logicii bivalente, unde A include non A⁵⁴. Vom arăta că gândirea mitizantă, asociativă prin excelență, permite lui A și lui non A să participe la o terță calitate, B⁵⁵. De multe ori, vom releva un A = individ = „muncitor”, un non A = nonindivid = „fabrică” și un terț B care îi definește pe amândoi, dar nu e „industrie” ci „exploatare”. Conceptul de „complementaritate”, împrumutat din fizică (N. Bohr), ne oferă astfel o bună ipoteză de lucru: personajul mitizat împarte cu opusul său o calitate comună⁵⁶. Sunt deci motive să definim mitul revoluției proletare drept *metonimie generalizată*, care desemnează un obiect prin relația semantică avută cu un alt obiect⁵⁷. Practicându-se ilustrarea și nu argumentarea, apariția muncitorului în secolul XIX implica deja un început de revoluție. Mitul nici nu demonstrează, nici nu descrie, el încearcă să convingă repetând o relație în toate nuanțele, derivațiile posibile⁵⁸. Fiecare „mitem” din structura sa (exploatarea, sărăcia meritore, lupta de clasă, jertfa pentru cauză, țăranul răsculat ca precursor al proletarului revoluționar, războiul imperialist ca ultim stadiu al decăderii capitalismului) este purtător al aceleiași adevăr tutelat, ca și cum ar fi mitul însuși⁵⁹. Mitul justificându-și sensul prin *redundanța persuasivă* a temelor sale, acestea se comportă, în consecință, asemenea unei holograme în care fiecare fragment conține totalitatea obiectului⁶⁰. Deducem că noțiunea de „revoluție” însemna același lucru în preistorie și în actualitate, Partidul fiind atemporal înscris în ambele epoci⁶¹.

Cu prilejul unor agape ale Biroului Politic Gheorghiu Dej reitiera, obsesiv, povestea ascensiunii sale și, implicit, cea a faimoaselor lupte pentru putere cu Ana Pauker, Vasile Luca, Lucrețiu Pătrășcanu etc.⁶². Făcea acest lucru aparent justificându-se în fața propriei conștiințe dar mai mult obligându-i – perlocuționar – pe cei prezenți, să accepte punctul său de vedere, să vadă în rivalii săi niște trădători, niște dușmani ai partidului. Trecerea de la memoria personală la cea de grup și, de la aceasta la cea socială, a fost mai întâi o probă de voință politică, apoi un efort istoriografic de cosmetizare a trecutului, de „uitare” și, nu în ultimul rând, un spectacol propagandistic.

Cadrele memoriei sociale au fost modelate treptat conform amintirilor mai sus pomenite⁶³. Până să cucerească puterea comuniștii s-au recomandat ca luptători antifasciști. Ulterior, și-au complicat strategia, programând-o în trei subetape: a)

⁵⁴ *Ibidem*, p. 178.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 180.

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, traducere de Mona și Sorin Antohi, Editura Humanitas, București, 1994, p. 241.

⁶² Dumitru Popescu, *Am fost și cioplitor de himere*, Editura Expres, București, 1993, p. 93-95.

⁶³ Ticu Constantin, „Memoria socială: cadre de definire și modele de analiză”, în *Psihologie socială*, Editura Polirom, Iași, nr.7/2001, p. 138.

ștergerea vechilor repere istorice reprezentate de monumente, nume de străzi, muzee și înlocuirea lor cu noi locuri ale memoriei (Grivița, Doftana etc); b) comemorări repetate care exaltau permanența luptei de clasă și rolul jucat de partid în politica românească de dinainte de 1948⁶⁴; c) socializarea noului discurs istoric cu ajutorul propagandei. Astfel, s-au creat acele cadre ale memoriei care transmiteau, în subsidiar, valorile aferente idealului comunist⁶⁵. Procedura nu a fost una facilă deoarece evenimentele imediate (ocupația sovietică, despăgubirile de război, pierderea Basarabiei, anonimatul de până atunci al comuniștilor) și memoria individuală /socială a românilor nu permiteau o mediere simbolică favorabilă noii identități „democrat-populare”.

Acceptând relatările lui Dej ca formă de sociabilitate, grupul hegemon din PCR se autoconvingea că a rămas același⁶⁶, neafectat de trecerea timpului ori de luptele intestinale. Rememorarea aceleiași istorii, mereu adusă „la zi”, avea funcția de a crea amintiri comune: oralitatea nu producea texte în sensul strict al cuvântului ci efecte memorabile⁶⁷. Prin mijlocirea povestitorului autorizat, Biroul politic își menținea identitatea de grup mizând pe continuitatea, pe coerența dintre trecut și prezent⁶⁸. Se eludau, prin enumerare, evenimentele perturbatoare, bănuite că ar da naștere la subgrupuri marginale, cu o memorie proprie⁶⁹. În numele coeziunii conducerea PCR sublinia mereu *similaritățile* în detrimentul *diferențelor*⁷⁰, dar cu un accent special pe ceea ce o despărțea⁷¹ de alte grupuri, de foștii „tovarăși de drum”, de comilitonii căzuți în dizgrație.

Construcția retrospectivă a unei memorii a ilegalității nu ar fi avut sorți de izbândă dacă rememorarea s-ar fi bazat numai pe repetiție, pe *memorizare*. Evocările au fost dublate de un substrat valoric schematizat, ușor de însușit, axat pe fetișizarea individului comun, defavorizat de societatea burgheză și tocmai de aceea potențial revoltat. Fără această strategie persuasivă nu am constata, chiar și astăzi, omniprezența „omului nou”. Memoria colectivă se articulează – făcând deseori abstracție de memoriile individuale – pe amintiri imaginare, impuse individului din exterior cu ajutorul școlii, al mass-mediei⁷². Devine deci un instrument ideologic: individul absoarbe amintirile ce îi sunt sugerate de cultura dominantă, le stochează ca memorie vie, împărțășind-o împreună cu ceilalți membri ai comunității⁷³.

Luate în parte, articolele care tratau mișcarea socialistă, muncitorească, grevele, prăbușirea capitalismului, ilegalitatea nu trimit explicat la împlinirea profețiile lui Marx. Făcând însă un „pas înapoi” pentru o „privire” de ansamblu,

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 139.

⁶⁷ Gian Paolo Caprettini, *op. cit.*, p. 37.

⁶⁸ Ticu Constantin, *op. cit.*, p.139.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Adrian Neculau, *Memoria pierdută*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 179.

⁷³ *Ibidem*.

sesizăm cu ușurință, un construct eminentemente teleologic. Ca structură simbolică, narațiunea de care ne ocupăm nu reproduce evenimentele descrise dar ne sugerează din ce unghi trebuie să le privim, ne avertizează că acestea au valențe emoționale diferite⁷⁴. Narațiunea istorică *nu imaginează* lucrurile povestite dar ne aduce în minte *imaginile* lucrurilor respective, în aceeași manieră în care o face metafora⁷⁵. Gândirea metaforizantă nu ține cont de exigențele epistemologice, definind un fenomen în termenii specifici altui fenomen⁷⁶. La o primă vedere, aprecierile de față ar părea mai mult o perorație „căutată”, prețioasă. Ele au însă un rost bine definit: apropiind scrierea istorică de cea românească, nu dorim o execuție sumară sau o persiflare facilă. Încercăm, mai curând, decriminalizarea reflexului mitizant, disocierea *mitizării* – întrucâtva inerentă istoriei acceptate ca roman adevărat – de *mistificare* și menținerea lor în sfera nepartizană a *comprehensiunii*. Procedând astfel putem spera că efortul nostru va oferi concluzii cu o aplicabilitate mai largă.

Cum o istorie serioasă nu putea susține un fapt inexistent – presupusa revoluție de la 23 august 1944 – asimilarea realului a rezultat din transformarea miraculosului eveniment într-o propunere de sens⁷⁷. Odată recunoscută miza anchetei s-au căutat acele date, fapte sau fenomene susceptibile să fie înfățișate ca precedente ale „marelui act”. Ca eveniment matricial, 23 august 1944 le justifica, *à rebours*, istoria revoluției proletare jucând rolul unei *ficțiuni reparatorii*⁷⁸. Ca accesoriu al unei memorii partinice, mitul este aici doar o formă de aproximare a realului, o narațiune ipotetică, formată din *topoi* fictivi⁷⁹. Unul din ei este eroismul ilegalistilor. Speculându-se realitatea că istoria nu poate avea ca obiect de cercetare decât faptul atestabil, nu totdeauna verificat, arestarea unor agitatori se transforma, după 1948, într-o epopee a luptei contra „orânduirii burghezo-moșierești”. Eroismul era invocat aici nu ca fapt istoric ci ca *valoare culturală* în stare să instituie o alternativă a istoriei concrete, să apeleze la disponibilitățile fiduciare ale individului, să diminueze impactul cu o realitate mediocră⁸⁰. Mitul valorifică așadar ceea ce în interpretarea științifică rămâne la nivel de verosimil, probabil sau imaginabil, zone pe care istoria academică nu le validează dar nici nu le infirmă⁸¹. Ficționalul reprezintă, așadar, nu atât o violare a normelor credibilității cât mai ales o dezvoltare interesată a unor virtualități neconfirmate explicit.

⁷⁴ Hayden White, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*, The John Hopkins University Press, Baltimore, London, 1992, p. 91.

⁷⁵ *Ibidem*.

⁷⁶ Frank Ankersmit, *op. cit.*, p. 65.

⁷⁷ Mioara Caragea, „Jocul cu istoria”, în Jose Saramago, *Istoria asediului Lisabonei*, Editura Univers, București, 1998, p. 15.

⁷⁸ *Ibidem*.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *Ibidem*.

⁸¹ Idem, „Reinventarea istoriei în «Memorialul mănăstirii»”, în Jose Saramago, *Memorialul mănăstirii*, Editura Univers, București, 1998, p. 11.

De la teorie la practică

Din întreg angrenajul mitografic schițat mai sus, ne preocupă, în primul rând, contribuțiile de factură istoriografică. Revoluția proletară fiind mitul-cheie al „democrațiilor-populare”, o cantitate imensă de imagini, cuvinte și sărbători conturau un *ceremonial de echivalență* menit să exorcizeze o *absență*. E vorba de faptul că istoria comunismului românesc nu include un atac al Palatului de Iarnă – gest care legitima puterea bolșevică dar prea puțin pe cea a statelor-satelit de mai târziu. Spre a ne ușura munca, selectăm, din imensitatea materialelor dedicate lui Octombrie 1917, istoriei partinice, lui Lenin, Stalin sau mișcării muncitorești, acele articole care, publicate în revistele de istorie, făceau parte sau se includeau, în ultimă instanță, discursului academic. Mai precis, ne referim la cărțile de autor, la volumele de documente editate sub egida instituțiilor de resort – institutelor academice, universități și institutul care cerceta istoria PMR –, la articolele prezente în periodice cum ar fi *Studii*, *Analele Institutului de Istorie a Partidului* etc. Modul în care alegem textele de citat depinde de contextul tipăririi, de situația autorului sau de prestigiul simbolic al revistelor care găzduiau, în paginile lor, subiectul în discuție. Dacă o publicație marginală permitea unele aprecieri oarecum „neortodoxe”, nu putem vedea, cu certitudine, o disidență. Apărută însă într-o revistă ca *Studii*, o mică schimbare de interpretare anunța, nu rareori, mari schimbări „la vârf”, cu consecințe vizibile în plan istoriografic. Din același punct de vedere, metodologic, mai semnalăm dorința de a nu reduce analiza noastră la o facilă antiteză între adevăr și minciună. Întrucât mitul e vorbire, dar una justificată excesiv, orice ține de discurs poate fi mit⁸². Rostul lui nu este de a anihila realul pentru a i se substitui⁸³. Strategiile sale urmăresc mai degrabă controlul lumii concrete prin adaptarea modelelor ideale inerțiilor materiei, circumstanțelor schimbătoare ale istoriei⁸⁴. În raport cu deficitul de legitimitate pomenit mai înainte, revoluția proletară sau mai bine spus, mitul ei, joacă un rol *compensator*⁸⁵. Drept precauție metodologică, amintim că mitul nu ascunde nimic și nu afișează nimic: el *deformează*. Nu e nici minciună, nici mărturisire, e o *modificare*⁸⁶. Sunt ipoteze de lucru în numele cărora vrem să evităm, oricât ne-ar fi de greu, inflexiunile culpabilizante, ironia etc.

În istoria teoretică a revoluției proletare Vladimir Ilici Lenin aducea un element de noutate, văzut de unii ca o falsificare a marxismului dar care constituie „intriga” demersului nostru. După 1850, Marx nu se mai interesase atât de cucerirea puterii politice prin revoluție cât mai ales de condițiile în care ea ar putea avea loc. Determinismul marxist excludea din ideea de revoluție orice intervenție

⁸² Roland Barthes, *Mitologii*, traducere de Maria Carpov, Institutul European, Iași, 1997, p. 235, 259.

⁸³ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, Editura Humanitas, București, 2000, p. 26.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Roland Barthes, *op. cit.*, p. 258.

voluntaristă, elementul subiectiv, omenesc, fiind lipsit de importanță⁸⁷. În determinismul social imaginat de Marx omul era un *efect*, nu o *cauză*⁸⁸. Din acest motiv el nu putea conduce evenimentele prin voința sa ci, dimpotrivă, suferea influența lor. Viața socială era văzută ca un mecanism de neschimbat, implacabil, orice inițiativă fiind imposibilă⁸⁹. Doar o concepție pur materialistă, ca aceea a lui Marx, imaginează un proces *economic* independent de cel *politic*⁹⁰. Neavând însă o putere intrinsecă de realizare, orice revoluție economică are nevoie de un „bobârnac” politic⁹¹. De acest amănunt s-a prevalat Lenin care nu a ezitat să disocieze necesitatea dezvoltării economice de problema cuceririi puterii⁹². Schema lui Marx este contrazisă, spunea el, de *dezvoltarea inegală* a capitalismului în faza sa imperialistă. Legea „dezvoltării inegale și în salturi” formează nucleul marxismului sovietic. Ideea că lanțul capitalist trebuie rupt în „veriga sa cea mai slabă” – idee absolutizată în vremea lui Stalin – apărea mai curând la Troțki decât la Lenin, dar întregul curent de gândire leninistă era orientat în această direcție⁹³. Marxismul bolșevic era o dezvoltare a distincției între interesul „imediat” și interesul „real” al unui proletariat⁹⁴ care nu se putea elibera definitiv decât prin abolirea sistemului capitalist. Situația nu putea fi depășită decât subordonând interesul subiectiv, *imediat* interesului *real* al clasei, subordonând lupta economică luptei politice⁹⁵. Această sarcină presupunea un partid de tip leninist, cu o structură și o disciplină cvasi-militare. Teoria Partidului era, deci, soluția politică pentru depășirea economismului⁹⁶. Exterioritatea lui față de proletariat agrementează un mit colateral, antibirocratic și mai ales antisindical, acela al avangardei revoluționare. Ideea „minorității conștiente”⁹⁷ e un *substituționism* – partidul gândește în locul proletariatului – care reabilita în fapt ceea ce renega în teorie: imaturitatea politică a clasei muncitoare est-europene, al celei rusești cu precădere⁹⁸. De aici decurgea și o altă axiomă a leninismului, aceea că, în 1871, Comuna a eșuat pentru că proletariatul nu însemna majoritatea asupriților⁹⁹. O revoluție „populară” trebuia să antreneze întregul popor: rezulta, de aici, necesitatea alianței dintre muncitori și țărani, descoperirea celor din urmă ca revoluționari¹⁰⁰. Dar nu înțelegem poate, prea

⁸⁷ Mihail Ralea, *Ideea de revoluție în doctrinele socialiste*, Editura Albatros, București, 1997, p. 281.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 351.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 153.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² François Chatelet, Évelyne Pisier, *Concepțiile politice ale secolului XX*, traducere de Mircea Boari și Cristian Preda, Editura Humanitas, București, 1994, p. 232.

⁹³ Herbert Marcuse, *Le marxisme sovietique. Essai d'analyse critique*, Gallimard, Paris, 1963, p. 31.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 47.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 47-48.

⁹⁶ François Chatelet, Évelyne Pisier, *op. cit.*, p. 235.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 238.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 240.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 247.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 248.

bine, profilul leninismului decât dacă îl comparăm cu fundamentele gândirii marxiste: refuzul oricărui *substitut*, ideea că revoluția avea nevoie, drept precondiție, de un capitalism avansat, că partidul nu trebuie să însemne decât auto-organizarea proletariatului, că alianța cu țărănimea e inutilă dată fiind inapetența celei din urmă pentru schimbări revoluționare etc.¹⁰¹. Un timp, Lenin a rămas atașat de ideea marxistă a unei revoluții generalizate și spera într-o replică germană care să salveze întreprinderea sa. În martie 1919 mai credea că Octombrie 1917 e tot o revoluție burgheză atât timp cât nu se dezvoltă suficient lupta de clasă la sate, iar economia nu progresează suficient după rețeta capitalistă¹⁰². Mitul „Marelui Octombrie” adus în istorie prin calcule pur științifice va fi construit mai târziu de către Stalin. În timp ce Lenin considera că bolșevicii sunt dezavantajați de scindarea lumii în două tabere, Stalin descoperea în acest fapt ceva pozitiv, o dovadă a succesului comunist, un avantaj¹⁰³. Din aceste aserțiuni a dedus și teoria socialismului într-o singură țară, a încercuirii imperialiste, a războiului permanent dintre cele două „lagăre”¹⁰⁴ și a stagnării absolute a capitalismului. Milenarism instituționalizat, stalinismul se prezenta ca destin, ca prezent continuu și ca împăcare dizolvantă a tuturor antitezelor. Mitul revoluției proletare abolea complexitatea faptelor omenesti dându-le simplitatea esențelor, suprima orice dialectică, orice incursiune dincolo de vizibilul imediat și instrumenta o lume *fără contradicții*, lipsită de profunzime¹⁰⁵. „Viața a devenit mai bună, viața a devenit mai veselă”, anunța Iosif Visarionovici în anii '30. Dacă se admitea că primele planuri cincinale puseseră bazele noii societăți socialiste, trebuia admis și faptul că aceasta purta în ea matricea unui model social desăvârșit – comunismul – și că această naștere nu se producea (potrivit adevăratei doctrine marxiste) decât în traumatismul unui dureros travaliu¹⁰⁶. Dar nu a fost așa. Ca orice dictator, Stalin era omul ordinii. De aceea, în *Problemele economice ale URSS*, un fel de testament politic, el stipula că în socialism nu poate exista un conflict între forțele de producție înaintate și relațiile de producție rămase în urmă¹⁰⁷. Legea perfecte concordanțe era o categorie *normativă*, nu una *descriptivă* și *critică*, așa cum fusese la Marx¹⁰⁸. Era o lege cu caracter de tendință. Această extraordinară punere în valoare a suprastructurii – adică o decizie politică poate modifica relațiile de producție, așa cum o „demonstrase” colectivizarea „fără conflicte” a pământului – ducea la concluzia că dezvoltarea Rusiei Sovietice, sub conducerea statului socialist era un progres continuu, inevitabil¹⁰⁹. Această *moarte a dialecticii* era

¹⁰¹ Herbert Marcuse, *op. cit.*, p. 26-27.

¹⁰² *Ibidem*, p. 49-50.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 55.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 56.

¹⁰⁵ Roland Barthes, *op. cit.*, p. 275.

¹⁰⁶ Vezi una dintre cele mai cunoscute cercetări dedicate veacului XX; un secol văzut altfel decât prin prisma politicului: Philippe Ariès, Georges Duby, *Istoria vieții private*, traducere de Constanța Tănăsescu, Editura Meridiane, București, 1997, vol. X, p. 127.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 127-128.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 128.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

anunțată în mod explicit într-o frază din *Manualul de economie politică* apărut, în URSS, după dispariția generalisimului: „legea economică a dezvoltării societății socialiste este legea concordanței obligatorii a relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție”¹¹⁰. Marxismul devenea, deci, un empirism organizator¹¹¹.

După cum ușor se poate observa din paragraful anterior, tot ceea ce avea tangență cu caracter „proletar” al regimului nu era expus reinterpretărilor potențial destabilizatoare. Hrușciovismul, la rândul său, s-a prezentat nu ca o schimbare politică ci ca o *convertire de limbaj*¹¹². Convertire de altfel incompletă, deoarece Hrușciov l-a devalorizat pe Stalin dar nu l-a explicat, nu l-a repolitizat¹¹³. Nikita Sergheevici a păstrat cele mai multe din dogmele primite. A respins, totuși, ideea stagnării depline a capitalismului, înlocuind-o cu noțiunea de „intensificare a contradicțiilor capitaliste”¹¹⁴. Era doar un artificiu discursiv de suprafață care nu schimba imaginea de sine a Uniunii Sovietice. În privința istoriei muncitorești și aparține modificările fiind greu de conceput, investigarea discursului istoric românesc din anii '50 va eluda cronologiile, preferând o prezentare tematică și tipologică.

Ideologie proletară sau dorindu-se ca atare, marxism-leninismul s-a remarcat prin subordonarea muncii intelectuale față de munca fizică și, în consecință, subordonarea teoriei față de practică, a cercetării fundamentale față de științele aplicate¹¹⁵. Înainte de mistificarea trecutului s-a procedat, ca gest reflex, la proletarizarea vieții intelectuale și impunerea muncitorului ca expresie fidelă a „omului nou”. La 28 decembrie 1954, cu prilejul unei sesiuni științifice organizate de filiala clujeană a Academiei RPR, Traian Săvulescu (președinte) afirma: „Revoluția din Octombrie a făcut din muncitor un om de știință iar din omul de știință un muncitor”¹¹⁶. Odată instaurat regimul de „democrație-populară”, cele două atribute care, potrivit marxismului, defineau proletarul – munca și pauperizarea absolută – cunoșteau o anume „redistribuire”: cea dintâi era asociată mai mult prezentului și receptată nu ca odinioară, drept penitență, ci ca pe ceva festiv, ca o confirmare strălucită a previziunilor lui Marx; cea din urmă revenea, indubitabil, trecutului întunecat și constituia subiect de cercetare pentru istorici. Sărăcia muncitorului român de la începutul secolului XX era o realitate de care discursul istoric trebuia să o amintească fără încetare pentru a compensa absența unei alte premise, cu adevărat indispensabile revoluției proletare: o economie românească foarte dezvoltată, intrată în stadiul imperialismului monopolist. Valorizarea sărăciei mărturisește *excesul de motivare* al mitului. Se completa destul de bine cu o altă „premisă” care, prin obsesiva ei reiterare, devenea, la rândul ei, un înlocuitor de revoluție, un *mit secund*: iminenta prăbușire a capitalismului. „La

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *Ibidem*.

¹¹² Roland Barthes, *op. cit.*, p. 279.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Hubert Marcuse, *op. cit.*, p. 43.

¹¹⁵ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului...*, p. 56-57, 82.

¹¹⁶ *Analele Academiei RPR*, vol. IV, partea a II-a, Editura Academiei, 1954, p. 8.

sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea s-a încheiat perioada capitalismului premonopolist și a început – se spunea, cu orice prilej, în epocă – o nouă fază în dezvoltarea lui, perioada imperialistă, perioada *capitalismului murind și a revoluției proletare*¹¹⁷. „Muribund”, un verb la timpul *gerunziu*, indica faptul că extincția vechii „orânduiri” era în curs de desfășurare la începutul veacului trecut. Sfârșitul era văzut ca fiind foarte apropiat mai ales în contextul celor două războaie mondiale, unul mai „imperialist” decât altul. Se insista pe înrăutățirea situației muncitorilor ca urmare a trecerii la economia de război, pe salariile mici, pe durata zilei de muncă, pe exploatarea femeilor, a copiilor, „somnoroși și dispuși la accidente”¹¹⁸. „Analiza situației economice grele a țării, a «maselor largi populare» era, în consecință, o temă de cercetare de sine stătătoare¹¹⁹. Deși se recunoștea că „România a pășit târziu pe drumul dezvoltării capitaliste”¹²⁰ se observa faptul că mecanizarea a provocat, oricum, suferințe: „numărul muncitorilor fără lucru a sporit”¹²¹, lor adăugându-se și așa-numitul „proletariat agricol”¹²². Repetarea cuvintelor „proletar” și „muncitor”, asocierea lor cu categorii sociale nelegate în vreun fel de universul uzinei – „proletar agricol”, „muncitor intelectual” – constituiau un procedeu metaleptic, uzitat, îndeobște, pentru simularea lingvistică a unei mișcări, a unui proces pe cale de a se intensifica. Era vorba de creșterea numărului de muncitori, de sărăcia lor, deopotrivă precondiții ale confruntării finale și, totodată, mituri-satelit ale mării ficțiuni, revoluția proletară. Discursul istoric gira acum o eshatologie laică, în care muncitorul, noul Hristos, nu era o imagine mistică ci o metaforă, dar nu a eternității ci a eternei persecuții pe acest pământ¹²³. Unul din marile momente ale acestui martiraj l-a constituit perioada 1929-1930, când „imperialiștii americano-anglo-francezi încercau să iasă din criză aruncând greutatea acesteia pe umerii clasei muncitoare și țărilor dependente și pregătind dezlănțuirea războiului antisovietic”¹²⁴. Dincolo de apriorismul aprecierilor care preschimbau *criza economică izbucnită în 1929 într-o cauză primă a războiului*

¹¹⁷ Gh. Haupt, X. Slivăț, „Acțiunile de solidarizare ale proletariatului din România cu revoluția populară din Rusia (ianuarie 1905 – ianuarie 1906)”, în *Studii*, 1, 1955, p. 29.

¹¹⁸ Vezi, în acest sens, Mihail Roller, „Avântul mișcării revoluționare în RPR după primul război mondial”, în *Probleme de istorie*, Editura PMR, București, 1951, p. 174-193; M. Iosa, „Despre situația clasei muncitoare din România între 1900-1916”, în *Studii*, 4/1956, p. 72-83; Constantin Mocanu, „Greva generală din 1920 din România”, în *Studii*, 5/1960, p. 5-43; N. Copoiu, „Lupta clasei muncitoare împotriva intrării României în primul război mondial”, în *Studii*, 6/1960, p. 11-13; Gheorghe Surpat, *Pauperizarea clasei muncitoare din România burghezo-moșierească*, Editura Științifică, București, 1962; I.M. Oprea, „Lupta PCR împotriva fascizării țării și a războiului antisovietic”, în *Studii*, 6/1962, p. 1723-1734; M.C. Stănescu și V.I. Mocanu, „Din lupta antifascistă a oamenilor muncii din regiunea Brașov sub conducerea P.C.R. între anii 1941 și 1944”, în *Studii*, 6/1963, p. 1283-1298.

¹¹⁹ C. Mocanu, I. Chipper, „Avântul mișcării revoluționare. Crearea PCR”, în *Studii*, 6, 1962, p. 1688.

¹²⁰ M. Iosa, *op. cit.*, p. 73.

¹²¹ *Ibidem*, p. 82.

¹²² *Ibidem*, p. 77.

¹²³ Philippe Ariès, Georges Duby, *op. cit.*, vol. IX, p. 267.

¹²⁴ *** Gh. Gheorghiu-Dej. *Schiță biografică*, Editura Partidului Muncitoresc Român, București, 1951, p. 15.

izbucnit zece ani mai târziu, observăm tratarea capitalismului în termeni hiperbolizanți: un flagel planetar creând cu ultimele puteri „fiara fascistă”. Dar cum sistemul nu s-a prăbușit totuși, istoricii au găsit o formulă de compromis cu ajutorul căreia nu se intra în contradicție cu afirmațiile de până atunci: capitalismul *stagnează* deoarece Congresul XIX al PCUS făcuse asemenea afirmație¹²⁵. Periodizarea acestei crize perpetue se prezenta după cum urmează: 1917, prima etapă, o dată cu apariția unui stat socialist, Uniunea Sovietică; 1945-1949, a doua etapă, o dată cu mărirea lagărului socialist care se întindea acum de la linia Oder-Neisse până la Marea Chinei; din 1950, a treia etapă, când mișcarea mondială de emancipare a coloniilor inaugura extinderea socialismului la scară planetară¹²⁶. Capitalismul intra într-un proces de autodistrugere ireversibilă, la sfârșitul avântului științific și tehnic producându-se regresul inexplicabil al producției, misterioasa scădere a ratei profitului ș.a.m.d. Acceptată fiind posibilitatea ca sistemul capitalist să se prăbușească, *virtualitatea trecea la un moment dat drept fapt împlinit*, în ciuda tuturor dezmințirilor oferite de realitate. Și mai importantă era prezumția că, o dată anihilat capitalismul, revoluția proletară ar avea loc în mod necesar ca singură consecință acceptată.

Dat fiind că tot ceea ce se petrecea în Rusia căpăta de îndată anvergură planetară, zilele de 9 ianuarie 1905 – prima revoluție burghezo-democratică din țara vecină – și 7 noiembrie 1917 erau sărbătorite implicit, ca evenimente de importanță națională. Contându-se pe „imediată vecinătate”¹²⁷ cu România, pe „importanță” și „ecourile” luptelor revoluționare de la Petesburg se afirma că noi nu puteam să nu ne fi molipsit. Nimic surprinzător dacă ne amintim de rolul constructiv pe care *asemănarea*¹²⁸ îl deține în cunoașterea de factură mitică. Astfel, lucrurile ce se apropie ajung să se confunde, să se contopească, extremitatea unuia devenind începutul celuilalt¹²⁹. Vecinătatea nu mai era, în opinia istoricilor noștri, o relație exterioară între lucruri sau teritorii. Se înfățișa, mai curând, ca semn al unei înrudiri profunde¹³⁰. Joncțiunea a două spații, cel românesc și cel rusesc, sprijinea deci ideea de *similitudine*¹³¹, sau mai precis, de evoluție istorică unitară, comună ambelor țări.

Pretinsa noastră receptivitate față de marile înfăptuiri bolșevice suplinea absența unor replici concrete în istoria noastră. Erau ficțiuni construite post-factum, discursiv, apoi ținute în viață prin celebrarea lor rituală, an de an. Singurele frânturi de realitate prin care ne racordam la explozia revoluționară din perioada 1917-1921 erau victimele confruntărilor de stradă cu poliția, arestările operate cu ocazia

¹²⁵ Philippe Ariès, Georges Duby, *op. cit.*, vol. X, p. 132.

¹²⁶ *Ibidem*.

¹²⁷ Petre Constantinescu-Iași, „Cercetarea istoriei contemporane a României în anii puterii populare”, în *Studii*, 6, 1962, p. 1674.

¹²⁸ Michel Foucault, *Cuvintele și lucrurile. O arheologie a științelor umane*, traducere de Bogdan Ghiu și Mircea Vasilescu, Editura Univers, București, 1996, p. 58.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 59.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*.

manifestației din 13 decembrie 1918, încercarea de grevă generală din 1920 și crearea PCR în 1921.

Întregul efort argumentativ al istoriografiei noastre s-a concentrat asupra ideii că Revoluția bolșevică răspundea perfect așteptărilor din epocă și survenise ca un dat obiectiv, garantat de axiomele „materialismului dialectic și istoric”. Se insista, după cum am arătat deja, asupra *contextului* în care s-a produs atacul Palatului de Iarnă și mult mai puțin asupra *faptului istoric ca atare*. Cadrul general descris atât de amănunțit era lărgit, în plan temporal, până la a cuprinde și „duminica sângeroasă” din 1905. Făcând din acel moment un precedent al loviturii de stat din 1917 se acredita faptul că aceasta era rezultatul unei îndelungate decăderi a capitalismului rus – aflat, în realitate, abia la începuturile sale – și a unui *crescendo* al luptelor de clasă. „În anul 1905, în Rusia care *era coaptă pentru revoluție mai mult decât orice altă țară din lume* – afirmau, cu seninătate, Gh. Haupt și X. Slivăț – s-a dezlănțuit marea revoluție populară al cărei hegemon era, așa cum arăta V.I. Lenin, «proletariatul rus, avangarda proletariatului revoluționar internațional», capabil să rezolve toate contradicțiile imperialismului pe cale revoluționară”¹³² (s.n., A.M.). Preluând discursul protocronismului sovietic, autorii prezentau incidentele din 1905 drept un gest arhetipal, cu caracter premonitoriu: „[...] prima revoluție populară din epoca modernă care a izbucnit în Rusia a avut o însemnătate internațională deosebită. Ea a inaugurat o nouă perioadă în istoria omenirii”¹³³. Mizând pe identitatea dintre structurile realului și cele ale limbajului¹³⁴, cei doi istorici insistau asupra asemănărilor dintre Rusia și România. Prin deducțiile pe care le prilejuiesc, analogiile sunt susceptibile de o anume predictibilitate, aceleași cauze determinând, obligatoriu, aceleași efecte: „știrile despre lupta revoluționară a clasei muncitoare din Rusia însuflețeau muncitorimea conștientă din România, în condițiile grele ale anilor 1900-1905, și-i întărea credința într-un viitor apropiat al revoluției care se va răsfrânge și asupra luptei pe care *avea s-o ducă* tânăra clasă muncitoare din România”¹³⁵ (s.n., A.M.). Rusia devenind „patria muncitorilor de pretutindeni” orice altă țară care îmbrățișa „cauza” trebuia să privească istoria PCUS-ului și cea a revoluției bolșevice drept părți integrante ale propriului trecut. Potrivit istoriografiei staliniste, ziua de 24 ianuarie nu mai amintea doar de 1859 ci și de sus-numitul an 1905, când muncitorii români și-ar fi exprimat solidaritatea cu cei ruși, exact la aceeași dată. Creatorul acestui mit istoriografic, nimeni altul decât Mihail Roller, preciza: „24 ianuarie, sărbătoarea *Unirii Naționale*, este în același timp pentru clasa muncitoare din România sărbătoarea *Unirii Muncitorești* [...]”. Convocând întrunirea pentru a protesta împotriva «Duminicii sângeroase» și pentru a se solidariza cu lupta poporului rus, oratorii care s-au perindat la tribună au expus, pe lângă problemele de mai sus indicate și probleme legate de lupta de eliberare a poporului român.

¹³² Gh. Haupt, X. Slivăț, *op. cit.*, p. 29.

¹³³ *Ibidem*.

¹³⁴ Jules Monnerot, *Sociologie de la Revolution. Mytologie politique du XX siècle. Marxistes-leninistes et fascistes. La nouvelle strategie revolutionnaire*, Fayard, Paris, 1969, p. 141.

¹³⁵ Gh. Haupt, X. Slivăț, *op. cit.*, p. 31.

Entuziasmul a atins apogeul atunci când un muncitor salută muncitorimea venită la întrunire și exprimă dorința ca ziua de sărbătoare a Unirii Naționale să devină o zi în care mișcarea muncitorească din țară intră într-o nouă eră de activitate”¹³⁶. Asocierea mișcării muncitorești cu problema națională poate părea destul de ciudată celor familiarizați cu discursul jdanovist. E necesar să precizăm însă că articolul a fost scris în 1946 când PCR își camufla, atât cât putea, ostilitatea față de ideologia națională. Abia din 1948 când preiau toate pârghiile puterii, stalinistii români își expun cu mare emfază atașamentul față de principiile Cominformului, ale internaționalismului proletar. Mai mult, Gheorghiu-Dej se remarcă prin criticile aduse naționalismului titoist – acuzația în numele căreia îl înlătura din conducerea PMR pe Lucrețiu Pătrășcanu. În aceste împrejurări, articolul lui Roller era totuși republicat în 1951 dar nu pentru că acesta făcea parte din conducerea Academiei sau pentru că ar fi fost în afara oricăror bănuieli. Motivul era mult mai simplu, mai livresc: apropierea dintre istoria mișcării muncitorești și cea națională dădea celei dintâi proporții de legendă și trimitea la visul marxist al unei națiuni de proletari.

Cauzalitate versus analogie

Oprindu-ne, în sfârșit, asupra momentului octombrie 1917, vom remarca principala caracteristică a posterității lui istoriografice: revoluția ne apare ca spațiu istoric ce separă o putere de o altă putere și în care o *idee* despre acțiunea umană asupra istoriei se substituie *faptului* propriu-zis¹³⁷. Este adevărat, nu bolșevicii au construit acest imaginar privitor la revoluții. Originea lui este occidentală, legată de 1789 și de felul în care revoluția franceză a fost recreată, discursiv, de către toți dezamăgiții săi. Dat fiind că nemaipomenitul se săvârșește prin intermediari – eroii bolșevici în cazul de față – aceștia sunt plasați într-o asemenea situație încât întruparea miracolului revoluționar prin mijlocirea lor este absolut previzibilă, logică. Situația fiind deja prescrisă și capitalismul o dată decăzut, se știe ce se va întâmpla. Minunea constă în aceea că imperialismul este învins de o mână de oameni, în atât de agrara Rusie și executat, deocamdată, doar în efigie. *Determinismul militant* aluneca în mod fatal spre *voluntarismul abuziv*¹³⁸. Era suficient ca un “iluminat” să decidă că a găsit cheia cea bună pentru a-și asuma dreptul de reinventa istoria prin orice mijloace¹³⁹. Lenin uzurpa ideea marxistă a unui mecanism *obiectiv* al istoriei, în favoarea unui *subiectivism* deloc ortodox, foarte aproape de reabilitarea personalității, a cultului ei. Modificările rezultate din bolșevizarea marxismului nu se datorau doar capriciilor lui Lenin ci și simplei adaptări la cultura politică răsăriteană. Europa Luminilor ezitase între două modele culturale – cel englez și cel francez – care conțineau, deopotrivă, două forme de raționalitate politică. Nu a optat decisiv pentru nici una, receptând-o pe cea dintâi, pluralistă,

¹³⁶ Mihail Roller, *Probleme de istorie...*, p. 171-173.

¹³⁷ François Furet, *Reflecții asupra Revoluției franceze*, traducere de Mircea Vasilescu, Editura Humanitas, București, 1992, p. 43.

¹³⁸ Lucian Boia, *Mitologia științifică a comunismului*, Editura Humanitas, București, 1999, p. 19.

¹³⁹ *Ibidem*.

prin intermediul celui din urmă, absolutistă. Rezultatul acestui compromis s-a numit despotism luminat. În Franța, el a însemnat, întrucâtva, începutul sfârșitului. În restul continentului însă, a consolidat, prin argumentul rațiunii umane, dreptul divin al monarhiilor locale. Noile idei despre reprezentativitate și separarea puterilor au fost asimilate elitist, ca discuție de salon, ca pe ceva chic, mai mult ca *modă* și prea puțin ca *model*. Obișnuința de a reduce existența la un criteriu unic de explicare s-a păstrat drept constantă a culturilor politice dintr-o zonă unde modernizarea avea să fie o afacere de stat. Aici, mai toate proiectele se organizează în jurul unui personaj legitimat de o forță a lucrurilor zisă și „necesitate istorică”. În această atmosferă, reglementările instituționale irită, par că atentează – prin ideea de eficiență – la pitorescul, la „spiritul” locului. Toate așteptările valorizează providențialul, *miraculosul*, salvarea de ultim moment. Astfel, faptul că octombrie 1917 s-a întâmplat, contrar previziunilor lui Marx, în cea mai puțin capitalistă dintre țări, a devenit cu atât mai merituos, mai de mirare. Iar Stalin a fost excepția care confirmă regula. Deși transforma revoluția dintr-o chestiune de credință și eroism într-una de organizare și randament, delirul birocratic din vremea lui Iosif Visarionovici deținea un profil autoreferențial nedisimulat. Epoca lui nu a cunoscut nici ea o mistică a scopului ci s-a păstrat, până la capăt, ca *dictatură a împrejurărilor*. De aceea, în istoriografie, un fapt neieșit din comun căpăta de îndată trăsături de legendă doar prin obsesiva raportare la „condițiile vitrege” în care a avut loc. *Hipercontextualizarea naște mitul*.

Spre a fi mai elocvenți reamintim distincția dintre miturile de origine și cele fondatoare¹⁴⁰. Miturile de origine se referă, invariabil, la facerea lumii și alte începuturi absolute. Versiunea *fondatoare* e mai restrictivă, presupune separarea doar a unui „segment” din imensitatea Universului, instaurarea unei istorii specifice cu un punct de plecare, de ruptură, bine determinat și rememorat cu grijă mulțumită unui ansamblu de rituri¹⁴¹. Miturile de origine sunt „cosmice”, cele fondatoare, cum e și cel al revoluției proletare, sunt „istorice”. Răsfoind publicațiile anilor '50 observăm ritmicitatea implacabilă cu care erau marcate nașterea și moartea lui Lenin, revoluția din Octombrie, primele realizări ș.a.m.d. Ritul garantează simbolic faptul că o dată vechea ordine schimbată, noul nu mai trebuie să se schimbe¹⁴². Treptat se trecea de la un instrument efectiv de participare la o formă codificată de reprezentare, de la o analogie între semnificant și semnificat la o alegorie care desparte perceptibilul de o noțiune mai intelectuală, devenită exterioară sau colaterală¹⁴³. Dacă voluntarismul leninist era, într-un fel, o tăiere a nodului gordian, o reducere la esență a unui context complicat, interpretarea pe care Mihail Roller o dădea evenimentului fondator era, de-a dreptul, o evadare din real: „[...] revoluția proletară începe atunci când forme gata pregătite ale orânduirii socialiste *lipsesc sau aproape lipsesc* (s.n., A.M.)”¹⁴⁴. Totul se petrecea de parcă imaginea ar

¹⁴⁰ Idem, *Pentru o istorie a imaginarului...*, p. 174.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 175.

¹⁴² Monique Segré, *op. cit.*, p. 233-234.

¹⁴³ *Ibidem*, p. 234.

¹⁴⁴ Mihail Roller, *Probleme de istorie...*, p. 54.

provoca în mod natural conceptul, ca și cum semnificantul ar *înființa* semnificatul¹⁴⁵. Revoluția proletară rămânând în cele din urmă în registrul metafizic, preocupările se centrau pe analiza conjuncturilor pregătitoare, pe îndreptățirea silogismelor leniniste. La 20 aprilie 1960, cu prilejul sesiunii științifice a Academiei RPR, consacrate celei de-a 90-a aniversări a nașterii lui V.I. Lenin, Athanasie Joja, președintele înaltului for, prezenta comunicarea intitulată „Însemnătatea istorică mondială a învățaturii leniniste” (*Studii*, 3/1960). Expunerea sa sintetiza, în fapt, aprecieri impuse ca teoreme, ca rezultate deja știute ale cercetării istorice. Discursul asupra revoluției proletare era un discurs asupra metodei și, în același timp, o perpetuă parafrază: „[...] legea dezvoltării inegale și în salturi a societății capitaliste în ultimul său stadiu schimbă raportul de forțe între statele capitaliste. Dezvoltarea inegală, ascuțirea și uneori explozia contradicțiilor slăbesc imperialismul și *fac posibilă* ruperea acestui lanț mondial unde verigile sunt mai slabe (s.n., A.M.)”¹⁴⁶. În contradicție cu Marx care văzuse în dictatură doar o fază de tranziție spre mileniul proletar, marxismul sovietizat postula permanențizarea acesteia. „Potrivit învățaturii leniniste – specifica, la aceeași dată, Vasile Malinschi – instaurarea dictaturii proletariatului e necesară nu numai pentru reprimarea și lichidarea rezistenței claselor exploatatoare răsturnate de la putere, ci *pentru întreaga operă de construire a socialismului și comunismului*.”¹⁴⁷ Mitul revoluției proletare fiind mai mult un mit al contextului, al „situației revoluționare”, menținerea structurilor statale și mai ales consolidarea lor a fost justificată de „ascuțirea luptei de clasă” sau de „încercuirea capitalistă”. Complexul cetății asediate făcea ca dictatura proletariatului să se prelungească fără vreo perspectivă de schimbare: o logică absurdă stipula că *dispariția statului să treacă prin întărirea lui*¹⁴⁸.

Ca mit instaurator, din care decurgeau toate, octombrie 1917 se transforma din fapt istoric analizabil în criteriu de analiză, de periodizare a istoriei URSS și a trecutului celorlalte state-satelit. „În țara noastră, cu prilejul discuțiilor din anii 1956-1957, în cadrul muncii de elaborare a tratatului de *Istoria României*, s-a precizat și pentru istoria României – rememora, în 1962, Petre Constantinescu-Iași – fixarea anului 1917 ca începutul istoriei contemporane, conform periodizării științifice marxist-leniniste.”¹⁴⁹ Potrivit grilei interpretative impuse de Roller cu ani în urmă, în cazul „duminicii sângeroase”, fenomenul național era, în cel mai bun caz, doar un succedaneu al unei *historia magna*, cea a revoluției. Constantinescu-Iași o prelua întocmai, ducând mai departe un artificiu retoric care confunda succesiunea cronologică a unor fapte cu succesiunea lor cauzală: „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie a jucat un rol de seamă și în înfăptuirea unui act important

¹⁴⁵ Roland Barthes, *op. cit.*, p. 259.

¹⁴⁶ Athanasie Joja, „Însemnătatea istorică mondială a învățaturii leniniste”, în *Studii*, 3, 1960, p. 175-176.

¹⁴⁷ Vasile Malinschi, „Învățătura leninistă despre construirea economiei socialiste”, în *Studii*, 3, 1960, p. 176.

¹⁴⁸ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului...*, p. 156.

¹⁴⁹ Petre Constantinescu-Iași, „Cercetarea istoriei contemporane a României în anii puterii populare”, în *Studii*, 6, 1962, p. 1673.

în istoria țării noastre, unirea Transilvaniei cu Vechea Românie”¹⁵⁰. În acel moment, sus-numitul personaj nu improviza ci lua act de o directivă interpretativă pusă în practică pe toată durata deceniului al șaselea. Deși era de la sine înțeles că oamenii puteau fi, teoretic, egali fără a fi vreodată identici, omogenitatea atribuită clasei proletare era translată și națiunii: „elementele înaintate din mișcarea muncitorească au arătat încă din anii primului război mondial că rezolvarea definitivă a problemei naționale era posibilă numai după victoria revoluției socialiste în aceste țări”¹⁵¹. Apropierile dintre mișcarea muncitorească și problema națională s-au înmulțit o dată cu anii '60. Multe sesiuni de comunicări aveau în program intervenții dedicate așa-zisului folclor contemporan, confecționat cu scopul de a transforma lupta proletariatului într-un fapt de memorie socială, cu rol determinant în structurarea identității colective. Și cum proletarizarea retrospectivă a istoriei presupunea includerea țaranului „muncitor” în galeria marilor precursori ai prezentului „democrat-popular”, acest abuz de identificare nu a trecut neobservat în epocă. Referindu-se la manualul de limba română pentru clasa a VII-a, Pericle Martinescu nota, la 19 februarie 1951, următoarele aprecieri: „– la sfârșitul baladei *Miorița* se pune o întrebare ca aceasta: «Explicați de ce nu e justă atitudinea ciobanului care, în loc să lupte cu dușmanii [*a propos* de anglo-americani! – n.n.] se împacă cu ideea morții?» Asemenea întrebări cu subînțeles abundă”¹⁵². Dincolo de anecdotă, acest exemplu – la o primă vedere nu foarte revelator pentru subiectul în discuție – denotă perseverența cu care regimul cultiva ideea unei țări agrare foarte bine pregătită pentru o revoluție antiimperialistă. Aceasta a fost de fapt dogma fundamentală a discursului oficial și, în consecință, a celui istoric. Întregul trecut și mai ales întreaga cultură erau judecate, retroactiv, prin prisma sus amintitei presupoziii. Se adăuga zelul iconoclast al perioadei jdanoviste, când combaterea „capitol cu capitol” a istoriografiei burgheze era o temă de cercetare de sine stătătoare.

Într-un discurs în care logica, din instrument de control al gândirii, se substituia gândirii înseși, ideea că România modernă era „preponderent agrară” părea de-a dreptul odioasă deoarece implica, succesiv, mecanic, negarea dezvoltării capitaliste, imposibilitatea de a atinge stadiul imperialismului și, prin urmare, absența condițiilor necesare revoluției proletare. Aprecierile lui Roller au rămas valabile și după dispariția lui, o bună dovadă în acest sens fiind prefața volumului IV din *Istoria României*. Trecând în revistă concepțiile istoricilor și gânditorilor români, autorii respectivului tom instrumentau un amplu rechizitoriu. Este adevărat, lipsit de epitete și cu oarecare veleități de critică științifică.

„Exponent al burgheziei în ascensiune, M. Kogălniceanu a afirmat că în anii 1848-1864 s-au produs schimbări fundamentale în societatea românească, trecându-se de la o organizare socială la alta dar, – se nuanța în prefață – îngrădit de

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 1675.

¹⁵¹ N. Copoiu, „Lupta clasei muncitoare împotriva intrării României în primul război mondial (1914-1916)”, în *Studii*, 6, 1960, p. 11.

¹⁵² Pericle Martinescu, *7 ani cât 70. Pagini de jurnal (1948-1954)*, Editura Vitruviu, București, 1997, p. 219.

interesele de clasă ale burgheziei, el n-a voit să pătrundă în esența fenomenelor și să vadă transformarea capitalistă a țării cu toate aspectele pozitive și negative pe care le aducea capitalismul.”¹⁵³ Aceleași reproșuri îl au în vedere și pe Radu Rosetti, care în lucrarea sa *Pentru ce s-au răsculat țărani* (1907) prezenta „în termeni nebuloși schimbarea formațiunii social-economice din timpul lui Cuza”¹⁵⁴ și nu utiliza „cuvântul capitalism, nu pentru că nu-i cunoștea sensul, dar pentru că dezvăluirea relelor pe care le aducea orânduirea capitalistă prin exploatarea cruntă a maselor populare era în contradicție cu interesele claselor dominante al căror reprezentant era și el”¹⁵⁵. Necorespunzător se dovedea și A.D. Xenopol deoarece nu înțelesese că „la baza luptei pentru Unire stătea necesitatea formării pieței interne unice și înlăturarea privilegiilor feudale, ambele impuse de ascensiunea capitalismului”¹⁵⁶. Xenopol mai greșea atunci când „accepta cu ușurință în ediția a III-a a *Istoriei românilor din Dacia Traiană* teza de esență menșevică a *neoiobăgiei*, elaborată de C. Dobrogeanu-Gherea”¹⁵⁷. Molipsit de „gherism” fusese și I.C. Filitti, „exponent al părții celei mai reacționare a burgheziei și moșierimii dintre cele două războaie mondiale, *temătoare de revoluția proletară* (s.n., A.M.)”¹⁵⁸: „negând schimbarea formațiunii social-economice în anii 1848-1864 [...] ajungea în lucrarea sa *Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864* la o concluzie similară, afirmând că emanciparea și împrăștierea din 1864 au dus la căderea țăranilor «[...] în situația pe care Dobrogeanu-Gherea a calificat-o de *neoiobăgie*»”¹⁵⁹.

Ideologia fiind întotdeauna opinia *celorlalți*, se considera că „sociologii burghezi au fost nevoiți, pentru justificarea pozițiilor lor, să facă o analiză mai adâncă a problemei existenței sau inexistenței capitalismului în România”¹⁶⁰. Astfel, „din teoria formei fără fond a lui Titu Maiorescu reieșea concluzia profund reacționară că mișcarea pentru progres trebuia frânată ca nefiind corespunzătoare realităților economice și sociale – după autorul ei, culturale – din țara noastră”¹⁶¹. Poziția junimistului coincidea cu cea a lui Dobrogeanu-Gherea, vinovat și el pentru că „a contestat existența capitalismului în România în momentul când i s-au «impus» acestuia instituțiile politico-sociale ale Occidentului capitalist”¹⁶². În plus, cel din urmă fusese convins de faptul că relațiile de iobăgie persistaseră chiar și după reforma din 1864¹⁶³.

Prefața tratatului realizează chiar o periodizare a atitudinilor pe care gânditorii și istoricii noștri le-au avut față de emergența sistemului capitalist. Spre

¹⁵³ *Istoria României*, vol. IV, p. VII.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. VIII.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ *Ibidem*.

¹⁵⁷ *Ibidem*.

¹⁵⁸ *Ibidem*.

¹⁵⁹ *Ibidem*.

¹⁶⁰ *Ibidem*.

¹⁶¹ *Ibidem*, p. IX.

¹⁶² *Ibidem*.

¹⁶³ *Ibidem*.

edificare, oferim cititorilor un amplu citat: „Dacă burgheziei îi convenea înainte de primul război mondial să se afirme că toate relele sociale din țară se datorau nu orânduirii capitaliste, ci feudalismului, care ar fi fost încă existent, după victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie și crearea primului stat socialist din lume, URSS, la granița nord-estică a României, *când proletariatul din țară, neținând seama de teoria neoioabăgistă, a trecut la lupta deschisă pentru dărâmarea capitalismului, ea a simțit nevoia să afirme și să justifice existența acestuia*. Aproape concomitent, au apărut lucrarea lui E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, vol. I, *Forțele revoluționare*, în 1923, și lucrarea principală a lui Șt. Zeletin, *Burghezia română, originea și rolul ei istoric*, în 1925, ambele menite să militeze, prima pe baza idealismului hegelian, a doua utilizând tezele revizionismului pseudo-marxist, pentru justificarea dominației de clasă a burgheziei. E. Lovinescu contestă, ca și Titu Maiorescu, existența capitalismului în țara noastră la jumătatea secolului al XIX-lea, afirmând că penetrația ideologiei sociale a revoluției franceze a determinat formarea civilizației române. Departe de a considera însă nefastă, ca Titu Maiorescu, adoptarea instituțiilor burgheze, el, servind interesele burgheziei, o apreciază drept salvatoare pentru existența poporului român. Pentru a da aparență științifică tezei sale, Șt. Zeletin afirmă că revoluția burgheză în țara noastră a început la 1829, dar ea era de abia după 1920 pe punctul de a se termina, ceea ce, considera el, *opunându-se revoluției proletare*, în mod necesar cerea prezența mai departe a burgheziei la conducerea societății, menirea ei, după el, nefiind terminată. Sociologul burghez consideră că procesul de trecere de la feudalism la capitalism în România a fost determinat nu de condițiile dezvoltării social-economice interne ale țării ci de capitalismul englez, interesat în formarea statului național român independent, burghezia română fiind ea însăși – după Șt. Zeletin – un produs al acestei expansiuni (s.n., A.M.).”¹⁶⁴

Scenariul și regia

Din lista celor admonestați postum lipsea Constantin Stere, dar aceasta nu însemna că în alte lucrări cunoscutul poporanist nu fusese „înfierat” conform procedurilor în vigoare: „[...] în ciuda realităților înconjurătoare, teoria poporanistă nega dezvoltarea industrială a României și considera că relațiile capitaliste sunt atât de firave încât nici în viitor nu vor putea să se dezvolte [...]. Prezentarea deformată a situației economice a țării slujea poporaniștilor drept sprijin pentru a justifica faptul că mișcarea socialistă nu ar avea, chipurile, teren de dezvoltare în țara noastră, deoarece clasa muncitoare, produs al societății capitaliste, se află în fașă”¹⁶⁵. Luând în considerare inovația leninistă a alianței dintre muncitori și țărani era destul de greu să nu greșești: fie disprețuiai țăranimea, fie ignorai proletariatul, ori dădeai prea multă importanță mediului urban ori uitai că, în ciuda alianței, rolul conducător revenea, negreșit, proletariatului. Acesta „lupta nu numai pentru eliberarea sa dar și pentru eliberarea întregului popor de sub apăsarea regimului

¹⁶⁴ *Ibidem*, p. IX-X.

¹⁶⁵ Damian Hurezeanu, „Poziția mișcării muncitorești față de problema agrară și lupta de clasă a țăranimii, între 1907 și 1917”, în *Studii*, 3, 1965, p. 784-785.

burghezo-moșieresc”¹⁶⁶. Proletarul era eroul prometeian prin excelență, sortit să medieze între societate și istoria cu majusculă. Apriorismul evaluărilor nu ridica, se înțelege, problema reprezentativității proletariatului și excludea din start grija de a evita judecățile prezenteiste: „[...] datorită faptului că țărănimea nu a avut conducătorul ei firesc – clasa muncitoare și partidul consecvent revoluționar – răscoala [din 1888] nu a fost organizată ci spontană”¹⁶⁷. Țăranul se prezenta deci ca frate mai vârstnic într-ale protestului, ca inițiator, precursor cu mari merite, dar cu siguranță depășit de situație. Alianța cu muncitorul se materializa acum în ajutorul pe care acesta i-l acorda în chestiunea colectivizării – surogat de industrializare a agriculturii. De aceea nu au lipsit definiții în care țărănimea era înfățișată drept „clasă legată de cea mai înapoiată formă de producție”¹⁶⁸. „Mișcarea țărănească nu putea să realizeze idealurile socialiste – preciza Gh. Haupt – dat fiind că, prin natura ei, această mișcare nu era îndreptată contra relațiilor capitaliste de producție.”¹⁶⁹ În raport cu lumea satului proletarul juca, prin urmare, rolul eroului civilizator. Cu toate că nu puțini au fost cei care subliniau diferențele de interese dintre muncitori și țărani – primii dorind abolirea proprietății individuale, ultimii consolidarea ei – lucrurile au fost împăcate în plan discursiv. S-a recunoscut, de pildă, existența unor „contradicții neantagoniste” între cei doi aliați¹⁷⁰. Formula cu pricina era o culme a dialecticii. Sugera disponibilitatea de adaptare la lozincile împăciuitoare ale prezentului, în evident contrast cu severitatea aprecierilor referitoare la oamenii trecutului, defel conștienți de rolul predestinat al proletariatului. Cel mai des pomenit în acest sens a fost Constantin Dobrogeanu-Gherea. Mai toate articolele dedicate mișcării muncitorești nu uită să îi reproșeze ideile din *Neoiobăgia*, neconforme cu tezele leninismului. În spiritul retoricii practicate de Vladimir Ilici, propriile opinii erau atribuite adversarului, real sau nu, și depreciate, în primul rând, din punct de vedere științific: „[...] la fel de eronată și dăunătoare era și așa-zisa lege pe care, chipurile, ar fi descoperit-o Gherea, referitoare la modul în care se desfășoară dezvoltarea țărilor numite de el înapoiate. [...] După această teorie, evoluția țărilor înapoiate «întreaga lor viață, dezvoltare și mișcare socială» este determinată de dezvoltarea țărilor capitaliste înaintate, de faptul că ele sunt prinse în orbita evoluției acestor țări. Făgașul care înlesnește atragerea țărilor înapoiate în orbita celor dezvoltate ar fi, așa cum rezultă din concepția lui Gherea, comerțul, piața capitalistă mondială. Gherea acorda astfel comerțului o însemnătate independentă, ignorând faptul că însuși condițiile de schimb și repartitie sunt determinate de condițiile materiale de producție, iar măsura în care aceste condiții se schimbă depinde de treapta de dezvoltare istorică la care au ajuns și de împrejurările legate de aceasta [...]. Inconsecvent în argumentare, Gherea susținea că de pe urma

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 785.

¹⁶⁷ Mihail Roller, *Istoria RPR*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1952, p. 420.

¹⁶⁸ Gh. Haupt, „Din istoricul luptei pentru trecerea cercurilor socialiste din România pe poziții marxiste (1881-1884)”, în *Studii*, 3, 1955, p. 19.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Gh. Chepeș, „Unele probleme privind întărirea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în țara noastră”, în *Studii*, 3, 1954, p. 59.

contactului cu Apusul, al antrenării țărilor înapoiate în orbita țărilor avansate pe linia evoluției economice și politice capitaliste se schimbă în primul rând fenomenele suprastructurii și se adoptă instituții juridice și politice burghezo-liberale. De aceea o altă latură fundamentală a «legii» dezvoltării țărilor înapoiate ar fi, chipurile, dezvoltarea lor de la formă la fond, transformându-se inițial formele politico-juridice ale societății și apoi fondul social-economic. «Legea» lui Gherea denaturează flagrant marxismul, inversând adevăratul raport dintre rolul factorilor interni și externi în dezvoltarea socială și răsturnând, de asemenea, principiul universal valabil al învățăturii marxist-leniniste, după care suprastructura politico-juridică a societății este generată de baza sa economică¹⁷¹. Până în acest punct, obiecțiile formulate de Damian Hurezeanu se circumscriu polemicii academice, dezbaterilor cu tentă epistemică. Afirmând însă că „tezele lui Gherea erau voit contradictorii”¹⁷², că aveau un caracter „oportunist, nociv”¹⁷³ și vizau cantonarea mișcării socialiste în limitele căilor legale de luptă¹⁷⁴ autorul dădea intervenției sale o substanțială tentă politică. Incriminându-l pe Gherea, Damian Hurezeanu aducea în discuție, ca citat de autoritate, un fragment dintr-o cuvântare a lui Gheorghiu-Dej: „[...] el [Gherea] a apreciat însă greșit condițiile obiective ale etapei în care se afla țara noastră, nu vedea că în România – țară cu o economie înapoiată în care predomina agricultura – capitalismul era în plină dezvoltare, iar o dată cu aceasta creștea proletariatul industrial, ca o clasă revoluționară, de sine stătătoare și în plină ascensiune. În opoziție cu ideile promovate de Lenin despre rolul proletariatului ca hegemon în lupta pentru desăvârșirea revoluției burghezo-democratice, Gherea – purtător al unor concepții de esență menșevică – susținea că burghezia este clasa socială căreia i-ar reveni misiunea de a înfăptui revoluția democrată. El a elaborat concepțiile antimarxiste despre așa-zisa «neoiobăgie», despre «socialismul în țările înapoiate», care condamnau clasa muncitoare la pasivitate, ignorau imensele rezerve de energie revoluționară ale țărănimii și negau posibilitatea alianței muncitorești-țăărănești, duceau proletariatul la remorca burgheziei”¹⁷⁵. În consecință, influențele malefice ale „gherismului” sunt căutate și descoperite în cele mai delicate momente ale istoriei Partidului. Ne explicăm această înverșunare prin faptul că marxismul inventase unitatea dintre teoretic și practic, teoria ca act eficace zisă și praxis. Astfel, opțiunile de ordin conceptual își găseau adevărul în măsura în care transformau realitatea umană. Citind și alte teorii prin prisma „teoretico-practicului”, orice opinie devenea un potențial pericol pentru *status-quo*-ul ideologic „democrat-popular”. Iar Gherea era cu atât mai amenințător cu cât el se revendica de la marxism, dar de la unul evoluționist, de factură „menșevică”. Întreaga istorie a mișcării muncitorești și a celei socialiste era raportată – retrospectiv sau prospectiv – la ideile lui Gherea doar pentru a se stabili gradul de

¹⁷¹ Damian Hurezeanu, *op. cit.*, p. 794.

¹⁷² *Ibidem*, p. 795.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 794-795.

¹⁷⁴ *Ibidem*, p. 794.

¹⁷⁵ Gh. Gheorghiu-Dej, *40 de ani de luptă sub steagul atotbiruitor al marxism-leninismului*, Editura Politică, București, 1961, p. 5.

„contaminare”. Referindu-se la clarificările programatice ale cercurilor muncitorești și, în special, la cea din 1886, Mihail Roller observa: „cu tot caracterul înaintat, găsim chiar în acest program *germenii ideilor nefaste pe care le va dezvolta mai târziu* în mișcarea noastră muncitorească C.D. Gherea”¹⁷⁶.

Expunând felurilele mostre de discurs, nu trebuie să pierdem din atenție faptul că mitul revoluției proletare era o narațiune despre ceva care nu se întâmplase niciodată în trecutul nostru. Iar nenumăratele „defecțiuni” invocate atunci aveau menirea de a justifica fragilitatea mișcării comuniste, de a-i spori meritele prin raportare la felurite conjuncturi nefaste și de a apăra „puritatea” ideii de revoluție prin identificarea cât mai multor „devieri” și trădări. *Complotul ubicuu* era, în această situație, un mit conex al mitului-pilot, revoluția proletară. Numai că în domeniul științific el nu lua forma unei ideologii, așa cum se întâmpla în politică, ci a unei *paradigme*: un mod, împărtășit social, de a vedea și valoriza lumea¹⁷⁷: Istoria era redusă la conspirație, eșecurile Partidului fiind puse pe seama unui șir neîntrerupt de uneltiri. Cineva care adoptă *paradigma conspirației* se străduiește să arate că demersurile sale sunt la fel ca cercetările științifice, la fel de virtuozitate epistemologică¹⁷⁸. Recurge, prin urmare, la un mimetism bine pus la punct, creează toate aparențele menite să acrediteze în mintea cititorului caracterul științific al demersurilor sale¹⁷⁹. În ciuda numeroaselor „documente”, istoria partinică se subsuma acestor practici. Astfel, atât falimentul Internaționalei II – prilejuit în realitate de primul război mondial – cât și eșecul exportului de revoluție după 1917 sunt explicate prin trădarea „revizioniștilor”, „reformiștilor”, „oportuniștilor” ostili luptei revoluționare dar favorabili expansionismului imperialist. Apelându-se la o victimologie *sui-generis*, se atribuia socialismului preleninist o vulnerabilitate în mare parte imaginară. Înainte de 1914, Gherea aliat cu „generoșii” complotează pentru destrămarea PSDMR, iar după război, asociat cu așa-ziii „social-democrații de dreapta”, sabotează crearea partidului comunist. Înfățișând astfel lucrurile, insuccesul ideii comuniste părea comprehensibil și suportabil: când dușmanul e atât de viclean, victimizarea are o evidentă funcție de consolare¹⁸⁰. Există un vinovat pentru toate relele, întotdeauna plasat în afara grupului-victimă¹⁸¹.

Evenimentele nefaste gravitau, de regulă, în jurul unei *singure* conspirații. Sau, dacă se admitea pluralitatea comploturilor acestea erau, cu siguranță, coerente și unitare, având dintotdeauna un singur sens¹⁸². După cum am amintit deja, sfârșitul secolului XIX și începutul celui următor erau marcate de „uneltirile elementelor burghezo-liberale, oportuniste, din conducerea mișcării socialiste din România”¹⁸³. Intelectualii „generoși” care „s-au strecurat în conducerea partidului

¹⁷⁶ Mihail Roller, *Istoria RPR...*, p. 427.

¹⁷⁷ George Voicu, *Zei ai răi. Cultura conspirației în România post comunistă*, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 194.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 197.

¹⁷⁹ *Ibidem*.

¹⁸⁰ *Ibidem*, p. 15.

¹⁸¹ *Ibidem*.

¹⁸² *Ibidem*, p. 201.

¹⁸³ Gh. Haupt, X. Slivăț, *op. cit.*, p. 30.

muncitorilor încearcă lichidarea lui pe baza indicațiilor primite din partea liderilor liberali, trecând în bloc în partidul marii burghezii” [...]. Aceste elemente au depus tot efortul de a lega mișcarea muncitorească din țara noastră de revizionistii Internaționalei a II-a și de a o rupe de mișcarea revoluționară a proletariatului din Rusia, unde marxistii în frunte cu Lenin duceau o luptă consecvent revoluționară împotriva oportunismului internațional”¹⁸⁴. Complotiștii aveau alături pe Dobrogeanu-Gherea care „expunând prin diferite conferințe teoriile sale nefaste, menșevice, nu spunea nimic de cele ce se petreceau în Rusia”¹⁸⁵. Lui i se alăturase „agentul și spionul Rakovski, strecurat în conducerea mișcării muncitorești din acești ani”¹⁸⁶. Diabolizarea retrospectivă a fruntașilor socialiști și mai ales a lui Cristian Rakovski, victimă a proceselor din anii '30, traducea resentimentele pe care Stalin le avea față de intelectualii din Vechea Gardă, față de intelectuali în general. Aceștia îi păreau ezitanți, nesiguri, dubitativi, periclitând prin scrupule de sorginte mic-burgheză unitatea de monolit a Partidului. Ranchiunile căpătau însă explicații de ordin științific, marxist, fiind tălmăcite în termeni de „infra” și „suprastructură”. Bineînțeles, interpretările acestea intrau în conflict flagrant cu adevărurile socialismului românesc: „existența separată a mișcării socialiste de mișcarea muncitorească nu trebuie privită metafizic – se spunea în epocă – ca două procese complet separate și complet independente. Dezvoltarea socialismului ca teorie a fost determinată de dezvoltarea mișcării muncitorești”¹⁸⁷. Intelectualii socialiști nu erau deci, de neînlocuit, ei nefiind decât simpli exponenți ai mișcării muncitorești, simpli delegați care trădaseră încrederea proletariatului. Era deci, previzibil că, după plecarea „generoșilor”, „organizațiile muncitorești, conduse de elemente proletare continuau să ducă lupte mai departe pentru refacerea mișcării muncitorești”¹⁸⁸. Politica de cadre practică de Stalin se regăsea astfel în antiteza dintre „spionii de teapa lui Rakovski”¹⁸⁹ și elementele „înaintate ridicate din mijlocul maselor populare”¹⁹⁰. Eșecurile social-democrației nu erau și eșecurile muncitorilor, neîmplinirile datorându-se numai agenților infiltrați în conducerea mișcării. În asemenea situații, după modelul oferit de oficialități, istoriografia folosea abundant verbul „a strecura” la forma lui reflexivă. Se făcea astfel trimitere la ceva întreprins pe ascuns, fără știrea majorității, ceea ce deresponsabiliza muncitorii. Cu alte cuvinte, se opera o simplificare etiologică totală: potrivit conspiraționismului, exista o singură cauză a lucrurilor¹⁹¹. Conspirația nu e singulară doar din punct de vedere ontologic dar are și o cauză unică¹⁹². Iar mono-

¹⁸⁴ *Ibidem.*

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 39.

¹⁸⁶ *Ibidem.*

¹⁸⁷ Gh. Haupt, „Din istoricul luptei pentru trecerea cercurilor socialiste din România pe poziții marxiste (1881-1884)”, în *Studii*, 3, 1955, p. 9.

¹⁸⁸ Idem, X. Slivăț, *op. cit.*, p. 30.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 43.

¹⁹⁰ I. Felea, „Ștefan Gheorghiu, înflăcărat patriot și militant de seamă al mișcării noastre muncitorești”, în *Studii*, 2, 1964, p. 298.

¹⁹¹ George Voicu, *op. cit.*, p. 202.

¹⁹² *Ibidem.*

cauzalitatea înseamnă mitologizare¹⁹³. Conspiratorii concepeau dinainte un plan a ceea ce urma să devină realitatea și, obediență, aceasta se supunea. Imprevizibilul nefiind de conceput, cauza și efectul, absolut singulare, fiecare în felul său, sunt indisociabile. Se ajungea la regula dușmanului unic: “În timpul războiului a ieși la iveală cu și mai multă claritate poziția oportunistă, social-șovinistă a lui Dobrogeanu-Gherea. [...] Gherea elogia atitudinea social-șovinistă a partidelor socialiste din Apus și a menșevicilor ruși care au plecat să moară pentru «independența» și «integritatea» țării lor. Răspunzând la întrebarea ce vor face socialiștii din România în cazul când guvernul s-ar aventura în război, Gherea preconiza că «socialiștii români ca și frații lor din Occident își vor face datoria», ceea ce însemna – în interpretarea lui N. Copoiu – că vor sprijini guvernul burghezo-moșieresc în politica sa războinică, imperialistă”¹⁹⁴. Deși răul nu avea, teoretic, decât un singur autor, numeroasele orientări doctrinare din interiorul mișcării socialiste făcea problematică determinarea lui univocă. Se apela, în consecință, la amalgamarea lexicală menită să îl singularizeze, să îl unicizeze pe dușman¹⁹⁵. Astfel, prioritatea pe care Gherea o acorda – în contextul războiului – interesului național, în dauna celui revoluționar îi atrăgea eticheta de „social-șovinist”.

Teoria conspirațională aplicată istoriei acreditează ideea că observația epidermică înșeală, că niciodată cauza reală nu e recognoscibilă la o primă vedere¹⁹⁶. „Preconizând realizarea «unității» mișcării muncitorești prin excluderea unora din elementele prea compromise ale social-democrațiilor de dreapta și, mai ales, prin excluderea «elementelor prea la stânga», adică a comuniștilor, Gherea îndemna, de fapt, la unirea social-democrațiilor de dreapta cu centristii împotriva comuniștilor. Sprijinul lui Gherea, care se temea de avântul luptei revoluționare a maselor, nu putea însă salva pozițiile oportuniștilor.”¹⁹⁷ În fragmentul mai sus prezentat Gherea apărea drept conspiratorul care crea conflicte și le întreținea în secret pentru ca în public să apară în rolul împăciutorului. Era, deci, detestabil prin preferința pentru compromisuri și tratative care abăteau clasa muncitoare de la obiectivul principal, revoluția. Drept urmare, chiar și după moartea sa, Gherea continua să fie un pericol. Individul dobândește o existență postumă, transformându-se în proces, în „ism”. Reminescențele învățăturilor sale sunt identificate chiar și în anii '30, prilejuind intervenția „ortodoxiei” moscovite: „[...] o însemnătate deosebită o are Congresul al V-lea al PCR din 1932, care – zdrobind, pe de o parte, concepțiile neoioabăgiste gheriste și, pe de altă parte, teoriile sectariste „de stânga” – pe baza analizei materialist-dialectice a condițiilor obiective social-economice, a reușit să indice în mod științific sarcinile revoluționare ale proletariatului din

¹⁹³ *Ibidem*.

¹⁹⁴ N. Copoiu, „Lupta clasei muncitoare împotriva intrării României în primul război mondial (1914-1916)”, în *Studii*, 6, 1960, p. 13.

¹⁹⁵ George Voicu, *op. cit.*, p. 202-203.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 22.

¹⁹⁷ V. Liveanu, „Momente din lupta aripii revoluționare a mișcării muncitorești pentru crearea partidului comunist din România”, în *Studii*, 1, 1962, p. 17.

România. Zdrobirea teoriilor antimarxiste cu privire la perspectivele revoluției în țara noastră a avut o deosebită însemnătate, întrucât *cele două concepții – cea gheristă prin negarea capacității revoluționare a țărănimii iar cea sectaristă prin ignorarea revendicărilor maselor muncitoare de la sate – s-au întâlnit pe linia comună de subminare a luptei partidului* pentru înfăptuirea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare”¹⁹⁸ (s.n. A.M.). Comentariul de mai sus cuprinde o figură mitologică pe care R. Barthes, pornind de la ideea lipsei de alternative, a numit-o „nicinicism”: „nici asta, nici cealaltă”¹⁹⁹. Procedul constă în a stabili două contrarii și a le cântări unul cu ajutorul celuilalt în așa fel încât să fie respinse amândouă²⁰⁰. Rezulta în mod necesar că singura variantă posibilă era cea situată în afara falselor alternative, cea partinică în situația noastră. Realul era redus mai întâi la analoguri apoi era evaluat. O dată egalitatea constatată – viziunea „gheristă” și cea „sectaristă de stânga” părănd la fel de eronate – se respingea în grabă ceea ce pretinsul nehotărât nu îndrăznea oricum să aleagă²⁰¹.

Mitul contextului, al „condițiilor nefavorabile” explica, implicit, absența Partidului din viața politică și mai ales lipsa lui de popularitate. În 1930, Bela Kuhn admonesta – în numele Cominternului – Partidul Comunist Român din pricina lipsei de influență în rândul muncitorilor²⁰². Dădea ca exemplu grevele de la Lupeni (1929), desfășurate fără participarea P.C.R.-ului. Se înțelege că istoriografia de după 1948 a descris lucrurile exact invers, minerii ridicându-se la „chemarea comuniștilor din România” și având ca opozanți pe „trădătorii social-democrați” și pe viitorul rival al lui Dej, Vasile Luca²⁰³. Mai era menționat și soțul Anei Pauker, Luximin, ca „trădător al partidului și clasei muncitoare, agent al burgheziei”²⁰⁴. Etichetele erau cu atât mai îndreptățite cu cât Marcel Pauker fusese condamnat și executat în timpul epurărilor organizate de Stalin²⁰⁵. Greșeala nu era doar veșnic prezentă ci, în același timp, retrospectivă și prospectivă, în lumina ei fiind recitită întreaga viață, trecută și viitoare a celui demascat. Una din trăsăturile de bază ale complotului este aceea de a fi prezentat ca o eternă noutate cu toate că în expresiile sale se supunea, dimpotrivă, unor regularități frapante²⁰⁶. „În aceste condiții grele de luptă împotriva militarizării și transformării țării într-o bază de agresiune a imperialismului apusean împotriva Uniunii Sovietice, partidul nostru – se recunoștea uneori – a trecut prin grele încercări. El a avut de luptat, în interiorul său, cu elemente fracționiste, deviaționiste și lichidatoriste [...]. În anii 1929-1930, când România intrase în criza economică care accentua suferințele și mizeria

¹⁹⁸ Gh. Chepeș, *op. cit.*, p. 50.

¹⁹⁹ Roland Barthes, *op. cit.*, p. 286.

²⁰⁰ *Ibidem.*

²⁰¹ *Ibidem.*

²⁰² Vlad Georgescu, *Istoria românilor de la origini până în zilele noastre*, ed. II, ARA Publications, Los Angeles, 1984, p. 233.

²⁰³ Mihail Roller, *Istoria RPR...*, p. 583-584.

²⁰⁴ *Ibidem*, p. 584.

²⁰⁵ G. Brătescu (ed.), *O anchetă stalinistă (1937-1938). Lichidarea lui Marcel Pauker*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, 320 p.

²⁰⁶ George Voicu, *op. cit.*, p. 17.

maselor, elemente provocatoare, aventuriste, grupate în două fracțiuni – Pauker Luximin și Barbu – au rupt în două partidul și au dezlănțuit în interiorul său o luptă fracționistă fără principii. Aceste lupte fracționiste au dus partidul la un pas de lichidare însă cadrele de bază ale partidului, cu ajutorul politic dat de Comitetul Executiv al Internaționalei Comuniste, au lichidat luptele fracționiste și au restabilit unitatea în rândurile partidului.”²⁰⁷ *Deviaționistul este sabotorul* perioadei de dinaintea venirii la putere a PCR-ului. Până la urmă, dificultățile întâmpinate făceau ca acțiunile întreprinse de Partid să fie și mai valoroase, mai eroice. În chip miraculos, mitul contextului – compus din două mari teme, „condițiile grele de luptă” și „mizeria maselor” – îndreptăteau istoricii să afirme, împreună cu Gheorghiu-Dej, că „din fiecare încercare partidul a ieșit mai întărit, mai puternic și mai pregătit pentru a-și îndeplini cu cinste rolul de avangardă a clasei muncitoare”²⁰⁸.

Trecutul, greu de anticipat

Un alt moment delicat al istoriei Partidului era perioada 1939-1944, mai precis anemica rezistență față de ascensiunea extremei drepte. Dacă până la 22 iunie 1941 ea putea fi justificată prin pactul de neagresiune Ribbentrop-Molotov (23 august 1939), după această dată inactivitatea PCR-ului era greu de înțeles. Conspiraționismul fiind cea mai simplă metodă inductivă, răul era localizat într-un trădător generic, într-un personaj colectiv care însuma toți rivalii politici pe care Dej îi avusese de-a lungul timpului: Ștefan Foriș, fostul secretar general al PCR, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu, Lucrețiu Pătrășcanu, Miron Constantinescu, Iosif Chișinevschi. Forța conspiratorilor rezida într-o calitate de *natură sociologică*: luați individual nu însemnau mare lucru, dar împreună capacitățile lor deveneau de-a dreptul magice²⁰⁹. Determinarea conspirațională a ființei lor deriva din apartenența la ceva transindividual, din faptul de a fi mereu împreună nu atât fizic cât mai ales ca sens al acțiunii²¹⁰. Permanența și ubicuitatea complotului era susținută cu înverșunare chiar de unele din viitoarele victime ale acestui imaginar. Bunăoară, revista *Studii* prelua un amplu discurs al lui Vasile Luca din care redăm doar un fragment, edificator credem noi din perspectiva demersului de față: „După ce s-au prăbușit manevrele imperialiștilor anglo-ame-ricani care căutau să înrobească din nou țara noastră cu ajutorul reacțiunii burghezo-moșierești, al social-democrației de dreapta și al unor elemente trădătoare de tipul lui Pătrășcanu, imperialiștii – fără a renunța la diversele feluri de provocări, de acțiuni diversioniste, sabotaj, spionaj etc. – au încercat și încearcă să pună

²⁰⁷ D. Tuțu, V. Alexandrescu, „Din lupta PCR împotriva politicii burghezo-moșierești de militarizare a țării (1921-1933)”, în *Studii*, 3, 1962, p. 622; Vezi și *Documente din istoria Partidului Comunist din România (1923-1928)*, vol. II, Editura pentru Literatură Politică, București, 1953, p. 654-656.

²⁰⁸ D. Tuțu, V. Alexandrescu, *op. cit.*, p. 622.

²⁰⁹ George Voicu, *op. cit.*, p. 10.

²¹⁰ *Ibidem*.

predici dezvoltării economiei noastre socialiste”²¹¹ (s.n., A.M.). Aceste cuvinte erau rostite în 1951 cu prilejul festivităților legate de sărbătorirea zilei de 23 august. Un an mai târziu, Vasile Luca intra și el în rândul marilor criminali, diabolizați ritual în orice împrejurare. „Insurecția armată” – așa cum era calificată atunci înlăturarea mareșalului Antonescu – fusese făcută, întâi de toate, în pofida conspiratorilor din Partid: „[...] înlăturarea elementelor lașe, trădătoare și capitularde a avut o importanță hotărâtoare pentru dezvoltarea mișcării patriotice de eliberare națională”²¹². Cei vizați erau Ștefan Foriș și Remus Koffler. Primul fusese omorât în 1946 din ordinul lui Dej, cel de-al doilea condamnat și executat mai târziu în cadrul procesului Pătrășcanu. În orice articol numele lor era precedat de epitele consacrate: „trădătorii Foriș-Kofler”²¹³, „agentul provocator Foriș”²¹⁴, „elemente dușmănoase”²¹⁵. Cu cât spionii erau mai mulți cu atât Partidul era mai puțin responsabil de anonimatul său. În plan istoriografic, s-a recurs la „multiplicarea” dușmanilor infiltrați încă din anii '30. Ei erau cei „care au subminat mișcarea antifascistă, care au frânat-o dând pe mâna Siguranței pe comuniștii care activau în cadrul mișcării antifasciste”²¹⁶. Prezența unor „elemente dușmănoase” în conducerea Partidului se făcea simțită, chiar și în munca istoricilor de după 1948: „au existat și o serie de *factori subiectivi care au frânat cercetarea istorică* – se plângea Traian Udrea în 1962 – și înțelegerea corectă a transformărilor revoluționare petrecute în această perioadă. Din această categorie face parte și activitatea nefastă desfășurată pe frontul ideologic de grupul antipartinic fracționist Pauker-Luca urmați de Teohari Georgescu și ajutați în mod deosebit de Iosif Chișinevschi și Miron Constantinescu. Rupți complet de realitățile din țară și neînțelegând importanța muncii de partid îndeosebi cu prilejul evenimentelor din august 1944 (s.n. A.M.)”²¹⁷. Observăm din nou practica de a aduna într-un singur complot oameni între care nu existaseră complicități ci, dimpotrivă, inamiciții, fricțiuni. În plus, Udrea uzita unul din artificiiile clasice ale discursului culpabilizant: „devierea” unui membru al conducerii PCR se repercuta în plan macrosocial, fiecare domeniu de activitate reclamând, ritual, neajunsurile suferite din partea celui abia „debarcat”. Ca citat de autoritate, Traian Udrea folosea un fragment dintr-o cuvântare a lui Gheorghiu-Dej. Era și o metodă de a se deresponsabiliza, dat fiindcă că, o dată cu diabolizarea vechilor competitori, secretarul general atribuia

²¹¹ „Cuvântarea tovarășului Vasile Luca la adunarea festivă în cinstea celei de-a 7-a aniversări a eliberării României”, în *Studii*, iulie-septembrie 1951, p. 8.

²¹² Ion M. Oprea, „Organizarea și activitatea formațiunilor patriotice de luptă”, în *Studii*, 4, 1960, p. 23.

²¹³ *** „O pagină din istoria luptei partidului pentru pregătirea insurecției armate de la 23 august 1944 (Documente)”, în *Studii*, p. 5; vezi în acest sens și *Scânteia* din 22 august 1958.

²¹⁴ I. Iacoș, „Lupta clasei muncitoare sub conducerea PCR pentru apărarea organizațiilor sindicale (februarie-octombrie 1938)”, în *Studii*, 2, 1964, p. 294.

²¹⁵ *Ibidem*.

²¹⁶ Titu Georgescu, „Activitatea Comitetului Național Antifascist (1933-1934)”, în *Studii*, 1, 1061, p. 338.

²¹⁷ Traian Udrea, „Insurecția armată de la 23 august 1944. Lupta pentru instaurarea guvernului democrat”, în *Studii*, 6, 1962, p. 1736-1737.

răsturnarea lui Antonescu doar facțiunii „interne” a Partidului și nicidecum Armatei Roșii. Apelând la răbdarea cititorilor, redăm o parte din acel discurs extrem de revelator pentru nevoia de dușmani, pentru cultura comunistă a conspirației: „Întorși în țară, Pauker și Luca – care s-a dovedit ulterior vechi agent al Siguranței – încălcând în mod grosolan cele mai elementare norme ale vieții de partid, prin intrigă și înșelăciune, au acaparat în mod abuziv conducerea partidului. După cum s-a aflat mai târziu, ei s-au înțeles încă în emigrație asupra acestei acțiuni antipartinice. Pauker și Luca susțineau că a fost o mare greșeală înfăptuirea actului istoric de la 23 August, care a dus la răsturnarea dictaturii militaro-fasciste și la alăturarea Armatei române Forțelor armate ale Uniunii Sovietice în lupta împotriva hitlerismului. Ei răspândeau cu perseverență în rândurile activului de partid această concepție aventuristă și provocatoare, dușmană intereselor vitale ale poporului muncitor și luptei împotriva fascismului. Prin aceasta sădeau îndoială și neîncredere în justețea liniei politice și tactice a partidului. Ei pretindeau că ar fi fost mai bine dacă răsturnarea dictaturii militaro-fasciste era lăsată numai pe seama acțiunilor militare ale Armatei Sovietice, întrucât astfel ar fi fost, chipurile, posibilă luarea imediată a puterii de către clasa muncitoare fără să mai fi trecut prin faza colaborării cu partidele burgheze”²¹⁸. Mult mai interesantă ni s-a părut continuarea acestui expozeu, neredată însă de Udrea: „Amintesc aici o discuție – relata Dej – caracteristică pentru metodele pe care le urmăreau să le instaureze. În timpul acestei discuții, la care a asistat și Iosif Chișinevski, Ana Pauker mi-a pus întrebarea: «Oare să ne subaprecieze atât de mult dușmanul încât să nu se fi strecurat în conducerea partidului nostru?». Am cerut explicații dacă are ceva semne despre existența unor elemente dușmane în rândurile conducerii partidului și dacă are în vedere pe cineva concret, la care ea mi-a răspuns: «Nu știu, nu știu, uite ce se petrece în Bulgaria, în Polonia, în Albania; să ne ocolească oare pe noi dușmanul, să ne considere cantitate neglijabilă? Ceea ce neliniștește este liniștea prea mare din România»”²¹⁹. E un document de partid care, invocat de istorici ca argument pentru dramatica istorie a comunismului românesc și pentru legitimitatea grupării lui Dej, a intrat și în sfera noastră de interes. În ciuda caracterului lor subiectiv, observațiile sale au semnificație generală, credea Robert Darnton, deoarece aparțin unei subiectivități comune, unei reprezentări colective a realității pe care el o împărtășea cu persoanele aflate sub observație. Pentru a descifra acest cod comun trebuie să sesizăm acele lucruri ce par de la sine înțelese și care tocmai de aceea rămân neexplicate²²⁰. Viziunea conspirațională asupra vieții de partid constă în convingerea tacită că există realmente dușmani, identificabili și definibili ca atare în virtutea unei determinări obiective și inevitabile²²¹. Nu atât actele sau acțiunile lor vizibile permit această identificare, nici măcar intențiile lor conștiente cât mai ales un soi de fatalitate genetică care făcea din ei dușmani „în sine”,

²¹⁸ Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări (iunie 1961 – decembrie 1962)*, Editura Politică, București, 1962, p. 200.

²¹⁹ *Ibidem*, p. 204-205.

²²⁰ *Ibidem*.

²²¹ George Voicu, *op. cit.*, p. 9.

„obiectivi”²²². Astfel, dușmănia era presupusă ca fiind co-substanțială ființei lor²²³. În plan istoriografic, greșelile Partidului erau încredințate astfel trădătorilor săi. Era o figură mitologică pe care R. Barthes o numește *vaccinare*: a mărturisi răul accidental al unei instituții spre a masca mai bine răul ei principal, permanent²²⁴. Imaginarul colectiv era astfel imunizat prin inocularea unei mici cantități de rău recunoscut care apăra societatea de răul abscons, de riscul unei subversiuni generalizate²²⁵. Mitul istoriografic se dovedea aici *exemplificare* excesivă, abil travestită în *argumentare*.

Dar tema conspirației nu este însoțită numai de conotații negative, imaginea *complotului demoniac* având mereu drept contrapondere pe aceea a *sfintei conjurații*²²⁶. De altfel, orice gândire dualistă își reprezintă lumea ca divizată în două forțe organizate, dar ascunse²²⁷. De aceea, Partidul acționa nu pentru a uneli comploturi, ci pentru a rezista el însuși complotului care îl amenința și a cărui descoperire constituia *evrika* ideologiei²²⁸. În fond, puterea atribuită dușmanului era de aceeași natură cu puterea pe care comuniștii o doreau pentru ei înșiși²²⁹. Dar spre deosebire de ilegalismul impus sau asumat, de tip leninist, elementul de mister și de conspirație lipsea complet din filosofia lui Marx²³⁰. O clasă nu putea conspira ca o sectă. Date fiind numărul și rolul ei public, trebuia, în mod necesar, să acționeze fațiș²³¹. Ca monism evoluționist, marxismul primar identifica *ultimul moment* al formării clasei muncitoare cu realizarea însăși a revoluției²³². În plan istoriografic însă, mitul revoluției proletare părea să semnifice tocmai rezistența pe care el o întâmpina²³³. Cea mai bună metodă de a-l preschimba în temă de cercetare a fost reemitificarea lui, formularea unor mituri artificiale, cum a fost acela al *ilegalității*. Neconținută luptă a proletarilor, legală sau nu, încă din secolul XIX, sacrificiul de sine al militanților socialiști sau comuniști, rezistența antifascistă au format o mitologie experimentală, de gradul al doilea, rostul acestor mituri secunde fiind acela de a-l constitui pe cel originar ca naivitate primitivă²³⁴.

Conform cauzalității mitice, denunțarea complotului malefic – prezentat în paginile precedente – duce la chemarea salvatorului, a conspiratorului pozitiv. Etern proscris, acesta lua înfățișarea *revoluționarului de profesie* din secolul XIX, iar mai apoi a *ilegalistului* din perioada interbelică. Sunt modele exemplare, com-

²²² *Ibidem*.

²²³ *Ibidem*.

²²⁴ Roland Barthes, *op. cit.*, p. 283.

²²⁵ *Ibidem*.

²²⁶ Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, traducere de Daniel Dimitriu, Institutul European, Iași, 1997, p. 7.

²²⁷ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, Editura Humanitas, București, 1993, p. 213.

²²⁸ *Ibidem*.

²²⁹ Raoul Girardet, *op. cit.*, p. 45.

²³⁰ Mihail Ralea, *op. cit.*, p. 262.

²³¹ *Ibidem*.

²³² *Ibidem*, p. 264.

²³³ Roland Barthes, *op. cit.*, p. 266.

²³⁴ *Ibidem*, p. 266.

portamente de urmat. Biografiile acestora pot foarte bine să apară ca narațiuni mitice chiar dacă sensul lor nu legitima neapărat o împlinire rituală²³⁵. Istoriografia nu trebuia decât să identifice condițiile de plauzibilitate și de realism care să asigure identificarea cititorului cu personajul propus.

Orice proces de eroificare implică existența unei relații de adecvare între personalitatea virtualului martir și nevoile unei colectivități la un moment dat²³⁶. Întrucât marxism-leninismul ca filosofie a istoriei vedea în personalitate expresia unui context socio-economic, o funcție a voinței maselor, revoluționarul de profesie era dublul perfect al unui proletar imatur încă în secolul XIX. Prezența lui suplinea absența adevăratei insurecții și făcea din viitoarea revoluție un deznodământ necesar, obligatoriu, o previziune științifică autorealizată. Deși se recunoștea că „mișcarea socialistă din România la începutul deceniului al IX-lea avea un nivel teoretic extrem de scăzut” datorită „înapoierii economice a țării”²³⁷, proletariatul era puternic valorizat dar nu pentru ceea ce era ci pentru ceea ce avea să fie cândva. La fel și militantul socialist care deși nu poseda adevărata cunoaștere era un substitut al ilegalistului fie și prin faptul că dovedea aceleași disponibilități. Potrivit limbajului conotativ de atunci, cuvinte ca *revoluție* sau *socialism* erau sinonime parțiale, însușiri particulare ale ideii de *comunist*. Reciproc, *revoluționarul de profesie*, indiferent de orientare, avea un înțeles denotativ, reliefând ceea ce proletariatul din secolul XIX trebuia să conțină ca trăsături esențiale. Cei doi apăreau ca personaje simbolice care mărturiseau căutarea unei identități, a unei forme de solidaritate, viziunea coerentă și completă a unui destin colectiv²³⁸: așa-numita conștiință de clasă. Vorbeau și acționau în numele proletariatului, dar nu îl reprezentau și nici acesta, în ciuda asigurărilor date de istorici, nu se recunoștea în ei. Relația dintre “minoritatea conștientă” și masele muncitorești era de ordin inferențial: o operațiune logică prin care se admitea o judecată al cărei adevăr nu e verificat direct ci în virtutea unei legături cu alte aserțiuni recunoscute ca adevărate.

Istoriografia perioadei 1948-1965 sublinia faptul că venirea emigranților revoluționari ruși la noi în țară ar fi marcat definitiv cultura politică a socialismului românesc. Un exemplu în această privință a fost modelul de revoluționar expus în romanul lui Cernîșevski, *Ce-i de făcut?*²³⁹ Rahmetov, personajul principal, e descendentul unei familii bogate de proprietari. Posedă un caracter energic, voluntar, dur, străin de bonomia obișnuită a rușilor. Are și vocația singurătății: la 15 ani se separă de familia sa în urma unui conflict de alură „oedipiană”. Se dedică întru totul cauzei, confirmând structura adolescentină a milenarismului²⁴⁰. Trebuie înțeles ca cel dintâi născut care se revoltă împotriva autorității paterne, și îi

²³⁵ Monique Segré, *op. cit.*, p. 85.

²³⁶ Raoul Girardet, *op. cit.*, p. 63.

²³⁷ Gh. Haupt, „Din istoricul luptei pentru trecerea cercurilor socialiste din România pe poziții marxiste (1881-1884)”, în *Studii*, 3, 1955, p. 9.

²³⁸ Raoul Girardet, *op. cit.*, p. 53, 73.

²³⁹ Alain Besançon, *op. cit.*, p. 112-114.

²⁴⁰ Sorin Antohi, *Utopica. Studii asupra imaginarului social*, Editura Științifică, București, 1991, p. 88.

salvează pe ceilalți restaurând vremurile imemorale ale fraternității depline²⁴¹. Criza violenței adolescente este, în același timp, un semn al unei crize a identității sociale, a unui dezechilibru funciar²⁴². Regenerarea lui Rahmetov are loc, mai întâi, pe cale intelectuală. Renunță la cultura moștenită dedicându-se în exclusivitate literaturii revoluționare. Dar la un moment dat cărțile își pierd prioritatea, practica militantă ocupând, pe viitor, totalitatea timpului său. Adoptă o asceză strictă, penitențială uneori, destinată să îi călească voința, să îl facă rezistent la durere, să îl dezbare de deprinderile burgheze. E un „pur”, un virtuos înăcrit în puritatea lui. Ceilalți văd în el un sărac și un sacrificat, un *ersatz* de Hristos²⁴³. Spre deosebire de Rudin, revoluționarul romantic al lui Turgheniev, Rahmetov este simplu, organizat, precis, respectă un orar regulat. Întrucât *cunoașterea* l-a eliberat, are datoria să o răspândească la rândul său și să elibereze pe alții prin marele adevăr al Revoluției²⁴⁴.

Cel mai apropiat de acest model a fost Nicolae Bălcescu. Drept care istoriografia „democrat-populară” l-a descris ca revoluționar prin excelență, mare precursor al lui Ștefan Gheorghiu sau Ilie Pintilie. Bălcescu era singurul dintre pașoptiști care satisfăcea exigențele ideologice din anii '50: o viață scurtă, marcată de experiența închisorii, exilului și a tuberculozei; dispariția prematură care îl împiedica să se compromită într-o carieră politică „burghezo-moșierească”, convingeri întrucâtva internaționaliste, dată fiind participarea lui la revoluția pariziană plus încercarea de a-i reconcilia pe revoluționarii români cu cei unguri; radicalism teoretic și politic care îi atrăgea calitatea de premarxist²⁴⁵. Biografiile socialiștilor români se situau, așadar, în continuarea activității lui Bălcescu și a democraților revoluționari ruși: „Meritul lui N. Zubcu Codreanu, participant al mișcării revoluționare din Rusia, era că, *ducând mai departe tradiția lui N. Bălcescu* și conducându-se după ideile revoluționarilor democrați ruși despre necesitatea luptei comune a popoarelor împotriva asupririi sociale și naționale, el al devenit organizatorul elementelor revoluționare din România, contribuind la lămurirea scopului luptei, combătând influența ideologiei liberale ce se resimțea în rândurile participanților din cercurile revoluționare (s.n., A.M.)”²⁴⁶. În aceeași genealogie era situat și Ștefan Gheorghiu care, împreună cu toți comilitonii români, vedea în patriotism „împietirea revendicărilor pentru care au luptat patrioții de la 1848, în frunte cu *Nicolae Bălcescu*, cu ideile internaționalismului proletar promovate de

²⁴¹ *Ibidem*, p. 88-89.

²⁴² *Ibidem*, p. 89.

²⁴³ Jean Marie Domenach, *Întoarcerea tragicului*, traducere de Alexandru Baciuc & Geroge Banu, București, Editura Meridiane, 1995, p. 156.

²⁴⁴ Alain Besancon, *op.cit.*, p. 114.

²⁴⁵ Vezi, în acest sens, Mihail Roller, *Anul revoluționar 1848*, București, 1948; Virgil Ionescu, *Contribuții la studiul gândirii economice a lui N. Bălcescu*, București, 1956; Dumitru Almaș, *N. Bălcescu – revoluționar*, București, 1959.

²⁴⁶ Gh. Haupt, „Luptătorul revoluționar Nicolai Petrovici Zubcu Codreanu”, în *Studii*, 2, 1954, p. 76.

cercurile socialiste, în fruntea cărora se situau luptători pentru eliberarea maselor populare de sub jugul exploatarei (s.n., A.M.)”²⁴⁷.

Cu toate că nu aveau cum să cunoască adevăratul marxism, cel sovietic, socialiștii erau asimilați ilegalistului prin structurarea aceluiași tip de biografie. Aceasta conține următoarele *clișee tip*, specifice structurii unui mit: viața grea, „setea” sau „foamea” de învățătură, inițierea în partid, activitatea revoluționară, moartea eroică²⁴⁸. În sprijinul afirmațiilor noastre vom urmări, după schema anunțată deja, evoluțiile celor doi socialiști și a ilegalistului comunist Gheorghe Gheorghiu-Dej. Astfel, Nicolai Petrovici Zubcu Codreanu era „fiu de țăran sărac”²⁴⁹, Ștefan Gheorghiu „fiu de dulgher” cu o „copilărie aspră, plină de lipsuri”²⁵⁰, iar Gheorghiu-Dej era copilul unui „muncitor industrial”²⁵¹. Despre cel din urmă se spune că „nu și-a văzut niciodată tatăl cu o haină nouă, iar celei pe care o purta cu greu i se putea ghici culoarea pe care o avusese la început. Leafa se ducea toată pe mămăligă. Pâine, copiii n-au văzut pe masă ani în șir”²⁵². De la bun început eroul este „însemnat” de soartă, ceva îi anunță destinul²⁵³. În situația de față, viața grea este proba inițiativă menită să îl lumineze, să îl îndrepte către adevărul teoretico-practic al marxismului. Zubcu Codreanu renunță la cariera de preot și își răscumpără condiția burgheză mai întâi prin știință: optează pentru medicină²⁵⁴. În paralel cu desăvârșirea profesională „citea cu sete literatura clasică rusă” și „începe să studieze în taină operele lui Bielinski, Dobroliubov, Cernișevski, Pisarev”²⁵⁵. Inevitabil, ajungea într-un cerc revoluționar unde se discuta „cele mai variate cărți interzise primite din străinătate”²⁵⁶. În acea vreme nu puteai să fii revoluționar dacă nu erai subversiv, distanța dintre a discuta politică și a face revoluție fiind minimă. „Dornic de învățătură”, Ștefan Gheorghiu „a urmat câteva clase primare”²⁵⁷. La 17 ani, „muncind din greu” își completa educația: „frecventa sediul organizației muncitorești din Ploiești”, iar „în timpul liber îi plăcea mult să citească basme populare, povestiri cu faptele de legendă ale haiducilor, pe care-i privea ca pe eroi ai poporului. Mai târziu a citit cu pasiune clasicii literaturii române: Eminescu, Alecsandri, Coșbuc, în poeziile cărora găsea exprimate năzuințele spre libertate și dreptate socială ale poporului”²⁵⁸. „De la vârsta de 11 ani – Gheorghiu-Dej – și-a câștigat existența singur, lucrând ca muncitor cu ziua la

²⁴⁷ I. Felea, „Ștefan Gheorghiu, înflăcărat patriot și militant de seamă al mișcării noastre muncitorești”, în *Studii*, 2, 1964, p. 295.

²⁴⁸ Sorin Șerban, „Ilegaliștii”, în Lucian Boia (ed.), *Miturile comunismului românesc*, II, Editura Universității din București, 1997, p. 47.

²⁴⁹ Gh. Haupt, „Luptătorul revoluționar Nicolai Petrovici Zubcu Codreanu”, în *Studii*, 2, 1954, aprilie-iunie, 1954, p. 72.

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 296.

²⁵¹ *** Gh. Gheorghiu-Dej. *Schiță biografică...*, p. 9.

²⁵² *Ibidem*, p. 9-10.

²⁵³ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului...*, p. 168.

²⁵⁴ Gh. Haupt, *Luptătorul revoluționar...*, p. 72.

²⁵⁵ *Ibidem*.

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 73.

²⁵⁷ I. Felea, *op. cit.*, p. 296.

²⁵⁸ *Ibidem*.

diferite ateliere și fabrici. La 15 ani și jumătate intră ca ucenic electrician la «Steaua Română» din Moinești. Mai târziu pleacă la Câmpina unde se specializează. Îndrăgise electricitatea. Muncea cu multă putere de voință ca să-și însușească meseria, să devină stăpân pe ea”²⁵⁹. Ca și în cazul celorlalți, *inițierea* se leagă de activitatea profesională ca argument indubitabil al legăturii cauză-efect dintre „infrastructură” și „suprastructură”. Intrarea în partid este simultană cu conștientizarea metonimică a faptului că “soarta lui și a familiei lui era soarta întregii clase muncitoare”²⁶⁰. Saltul calitativ se producea prin intermediul unui manifest care, parvenindu-i în mod misterios, îi indica adevărata „cale”: înscrierea în partidul comunist²⁶¹. „Iluminarea” eroilor trebuie înțeleasă în legătură cu împrejurările dramatice în care aceasta se desăvârșea. Ea împărțea istoria noastră între un „înainte” decrepit și un „după” promițător²⁶². Lumea capitalistă, consumată și îmbătrânită, se cerea regenerată. Era lumea dinaintea creației, mai bine zis a „reconstrucției” comuniste. Ajunși la adevărata cunoaștere, eroii clasei muncitoare surclasau cărturarii burghezi datorită unei relații privilegiate cu realitatea: „Pe N. Zubcu Codreanu l-a revoltat nu numai crunta asuprire la care a fost expus țăranul român, dar și impresia proastă pe care i-a produs-o o parte a intelectualității române din acea perioadă din cauza indifferenței față de oricăre preocupare socială, științifică, din cauza egoismului cinic, răspândit în sânul acestora”²⁶³. Recunoaștem aici complexe antiintelectuale ale stalinismului, puse însă pe seama militantului socialist. Împrejurări nefaste îl invitau pe erou la acțiune, istoria exemplifica prin el nefericita condiție umană. „Când a început să activeze Ștefan Gheorghiu în mișcarea muncitorească – sublinia I. Felea – România intra tot mai mult în sfera de interese a țărilor imperialiste [...]. Situația politică din țară era propice jefuirii bogățiilor poporului [...]”²⁶⁴. La fel, în perioada interbelică exploatarea se agravează dincolo de limita suportabilității, făcând din apariția lui Dej un dat obiectiv al istoriei: „condițiile de muncă erau aici din cele mai grele. Atelierele erau descoperite, iarna muncitorii lucrau în curte, pe ger și ninsoare, salariile scădeau întruna, iar amenzile-i pândeau pe muncitori la fiecare pas”²⁶⁵. Dacă ținem cont și de „politica trădătoare a vătafilor social-democrați”²⁶⁶, afirmarea ca lider a lui Dej părea o salvare de ultim moment. „Se dusese vestea printre muncitori – spune legenda – că venise un tovarăș care fusese mutat disciplinar pentru că organizase acțiuni ale muncitorilor din Galați. La o ședință a sindicatului, luând cuvântul tovarășul Gheorghiu-Dej arată muncitorilor câte drepturi pierduseră în ultimii ani în urma ofensivei patronale și înșiră lista revendicărilor care ar putea fi cucerite prin luptă.”²⁶⁷ Modelul „omului între oameni” apropia socialistul de comunist până la

²⁵⁹ *** *Gh. Gheorghiu-Dej. Schiță biografică...*, p. 10.

²⁶⁰ *Ibidem*.

²⁶¹ *Ibidem*, p. 18-19.

²⁶² Monique Segré, *op. cit.*, p. 59.

²⁶³ Gh. Haupt, *Luptătorul revoluționar...*, p. 74.

²⁶⁴ I. Felea, *op. cit.*, p. 296.

²⁶⁵ *** *Gh. Gheorghiu-Dej. Schiță biografică...*, p. 21.

²⁶⁶ *Ibidem*.

²⁶⁷ *Ibidem*, p. 22.

confuzie. Se trecea cu vederea faptul că Zubcu Codreanu și Ștefan Gheorghiu nu aveau convingeri superioare, bolșevice. Indulgența analiștilor dispunea însă de un suport teoretic aplicat cu strictețe, doar socialiștilor. Chiar Lenin spusese că nu e corect să se pretindă “oamenilor din trecut ceea ce în condițiile istorice date nu puteau înfăptui”²⁶⁸. Cei doi trec drept apostoli ai ideii marxiste, protestele muncitorești și cercurile socialiste pe care le-au inițiat fiind inventariate și „înfiat”, integrate discursului legitimant al PCR. Paradoxalul amestec de secretomanie și populism existent în cultura politică a stalinismului românesc valoriza, prin intermediul istoriografiei, atât întâlnirile secrete pe care Zubcu Codreanu le organiza în spitalul Colțea cât și propaganda încercată de Ștefan Gheorghiu în rândul muncitorilor²⁶⁹. În privința celui de-al doilea se aprecia că „vorbea într-o limbă frumoasă, împodobită cu snoave, pilde și fabule. [...] El vorbea muncitorilor simplu, în graiul lor, exemplele din cuvântările sale făcând parte din nesecatul izvor de înțelepciune populară. Prin talentul său de tribun popular el însuflețea masele, chemându-le la organizare și luptă”²⁷⁰. Asocierea dintre socialism și folclor dădea celui dintâi o notă de autenticitate, de neoașism și de „negură a veacurilor”, îl acredita, după cum am mai menționat, drept un fapt de memorie colectivă. Procedul cu pricina e un paralogism tipic discursului mitizant: amestecul faptelor reale cu cele imaginare extindea asupra ultimelor o parte din credibilitatea acordată meritat celor dintâi²⁷¹. Mitul tinde către proverb deoarece acesta implică universalul-valabil, refuzul explicației, o inalterabilă viziune asupra lumii²⁷². Este o reflecție redusă la o constatare foarte aproape de empirism²⁷³. În interpretarea lui Ștefan Gheorghiu, fabule ca „haina de căpătat” sau „calul, sania și căruța” – de fapt, satire la adresa guvernanților – mai mult prevedeau decât afirmau²⁷⁴. La fel ca și istoriografia aferentă subiectului, reprezentau un discurs despre o omenire în curs de formare, inexistentă încă. Cum de cele mai multe ori activitatea socialiștilor noștri nu depășea decât rareori cadrul legal, centrul de greutate al povestirii este plasat în momentul martiriului sau al morții. Zubcu Codreanu, de pildă, emigrase ilegal în România la sfârșitul anului 1874. După nici cinci ani murea, în ianuarie 1879. S-a insistat pe decesul lui deoarece una din ultimele dorințe a fost aceea de a fi înmormântat fără serviciu religios. Amănuntul nu a trecut neobservat dar abia în posteritatea lui „democrat-populară” a căpătat valențele unui mare protest împotriva „obscurantismului”. Mult mai bine valorificată a fost arestarea lui Ștefan Gheorghiu, petrecută la 15 mai 1907. Suntem asigurați că „celula era umedă iar el nevoit să doarmă pe cimentul gol. De multe ori era ținut flămând și fără apă, nu

²⁶⁸ Gh. Haupt, *Luptătorul revoluționar...*, p. 91.

²⁶⁹ *Ibidem*; I. Felea, *op. cit.*, p. 299.

²⁷⁰ *Ibidem*; Pentru o mai bună înțelegere a socialismului românesc vezi Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 105-257; Dan Oprescu, *Filosofia istoriei ca istorie a filosofiei*, Editura All, București, 1999, p. 1-81.

²⁷¹ Sorin Antohi, *Utopica...*, p. 33.

²⁷² Roland Barthes, *op. cit.*, p. 287.

²⁷³ *Ibidem*.

²⁷⁴ *Ibidem*; I. Felea, *op. cit.*, p. 299.

avea voie să citească și nici să aibă legătură cu cei din afară. [...] Tratatamentul sălbatic la care a fost supus în închisoare a zdruncinat sănătatea marelui luptător”²⁷⁵. Dar cauza pe care o sluja îl face să uite de sine și să dea un sens marxist sacrificiului său: „[...] deși bolnav, cu plămânii distruși, el a continuat cu și mai multă dârzenie lupta împotriva regimului burghezo-moșieresc”²⁷⁶. Încearcă și el experiența exilului dar, în cele din urmă, vocația martirajului îl îndeamnă să se întoarcă, să lupte împotriva „oportunismului” social-democrat și să declare „război războiului”²⁷⁷. Un socialist ca Ștefan Gheorghiu, chiar dacă nu o știa, era din punct de vedere ontologic un comunist, la fel ca și alte personaje ale mitologiei proletare: minerul, ceferistul, petrolistul ș.a.m.d. Nu întâmplător, incidentele din februarie 1933 de la atelierele „Grivița” sunt catalogate drept „cea mai puternică bătălie a proletariatului, decurgând direct din hotărârile Congresului V al PCR (1931)”²⁷⁸. Înaltul for stipulase „lupta pentru cucerirea majorității clasei muncitoare” „pe baza cerințelor zilnice ale clasei muncitoare”²⁷⁹. Succesiunea cronologică garanta, ca de obicei, succesiunea cauzală. Mișcările de masă și valurile de proteste erau simulate discursiv pentru ca Gheorghiu-Dej, în postură de lider, să poată declara, în iunie 1934, la Craiova: „chiar de ar fi să plătesc cu viața cele ce spun trebuie să declar aici deschis ca grevele din ianuarie-februarie 1933 ale muncitorilor ceferiști și petroliști, ca și toate grevele de solidaritate care au izbucnit în acest răstimp au fost inițiate, organizate și conduse de Partidul Comunist din România”²⁸⁰. După spusele istoricilor noștri pregătirea luptelor greviste fusese inițiată, „încă de la începutul anului 1932”, de către „Comitetul Central de Acțiune în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej”. Accentul cădea pe *imaginabil* și pe câteva abuzuri de identificare: *a exista* pur și simplu echivala cu *a fi implicat*, a participa însemna, de acum, *a determina*, a te situa la originea lucrurilor. Identitatea militantului se edifica și se perpetua prin complexa conjugare a două forțe: una de denegare, care îl silea să respingă orice informație susceptibilă să îi zdruncine credința; cealaltă era extrasă de militant din ostilitatea pe care o trezea el însuși în calitate de potențial demolator al ordinii instituite²⁸¹. „În lanțuri, după zile și săptămâni de schingiuri, înconjurați de jandarmi, ei pășesc cu fruntea sus. Și, privindu-i, orice om cinstit înțelegea că ei erau mai tari decât dușmanul, pentru că luptau pentru o cauză dreaptă care nu putea să nu biruie...”²⁸² Comuniștii sunt solidari, în opinia mitografilor, tocmai datorită urii de clasă pe care o provocau și care era o dovadă a “recunoașterii” lor ca pericol pentru regimul burghezo-moșieresc. Negau flagranta lipsă de audiență a PCR nu pentru a convinge pe ceilalți cât mai ales pentru propria liniștire. Încredințată istoriografiei de după 1948 această automistificare se prezenta

²⁷⁵ *Ibidem*, p. 302-303.

²⁷⁶ *Ibidem*, p. 303.

²⁷⁷ *Ibidem*, p. 306.

²⁷⁸ M. Iosa, M. Rusenescu, *Din acțiunile oamenilor muncii pentru apărarea conducătorilor eroicelor lupte din ianuarie-februarie 1933*, în “Studii”, 3, 1959, p. 6.

²⁷⁹ *Ibidem*.

²⁸⁰ *Ibidem*, p. 13.

²⁸¹ Philippe Ariès, Georges Duby, *op. cit.*, vol. X, p. 120.

²⁸² ****Gh. Gheorghiu-Dej. Schiță biografică...*, p. 42-43.

cam așa: “sub presiunea maselor, burghezia a fost silită să rejudece procesul ceferiștilor, mutându-i pentru mai multă siguranță la Craiova, cetățuie a moșierimii. Aici guvernul adusese ca martor al acuzării chiar pe Hotineanu, călăul din al cărui ordin s-a deschis focul împotriva ceferiștilor. Declarația cinică și provocatoare a acestuia trebuia să slujească burgheziei ca o justificare a crimelor săvârșite. A depus apoi ca martor Gabriel Marinescu, prefectul poliției. El a lăsat de o parte orice diplomație și a dat frâu urii sale animalice împotriva muncitorilor”²⁸³. În plan real cât și în cel istoriografic, dialectica materialist istorică avea nevoie de dușmanii înverșunați fără de care relația teză-antiteză-sinteză nu putea progresa. Din acest punct de vedere, ura reciprocă a celor două tabere deținea un rol *structurant*, dădea sens și continuitate unor opțiuni, unor discursuri²⁸⁴. Numai că respectivul sentiment nu putea constitui obiectul unor investigații cu pretenții științifice. Era cedat, prin urmare, literaturii de popularizare, mereu în exces față de textele fundamentale.

Actori, supleanți, sufleuri

Discursul mitizant se fortifica prin însoțirea cuvântului cu imaginea, mai ales în muzeele dedicate istoriei Partidului. Întrucât fotografii sau probe ale unor acțiuni ilegaliste autentice nu existau, impasul era trecut cu ajutorul unor picturi care îl înfățișau pe Gheorghiu-Dej în mijlocul deținuților iar apoi adresându-se gărzilor patriotice²⁸⁵. Cum orice comunist era intelectual fără a înceta să fie muncitor, Dej crea „universități roșii” în toate locurile în care era închis: „[...] pe unde trecea, întărea colectivul deținuților politici antifasciști, îi îmbărbăta și-i pregătea de luptă. Persecuțiile nu l-au putut intimida. Nu există putere în stare să înfrângă pe omul care și-a închinat întreaga viață celei mai nobile cauze a omenirii!”²⁸⁶ Într-un moment când existența Partidului era în pericol, Gheorghiu-Dej juca rolul de intermediar, indisociabil de acela de protector și cu atât mai mult de părinte sau călăuză²⁸⁷. Neavând șansa să moară la datorie, e tratat drept activist de încredere și singurul capabil să realizeze unitatea partidului prin eliminarea „agentului imperialist” Ștefan Foriș. În virtutea aceleiași dialectici celui din urmă i se atribuia dorința de „a descompune partidul pe dinăuntru” tocmai pentru a se face din el inamicul indispensabil coeziunii celorlalți.

Înlăturarea rivalului se completa, la fel de dialectic, cu reușita insurecției armate de la 23 august 1944. Inițial echivalată cu eliberarea noastră de către armata sovietică, această dată a căpătat valențe naționale, „interne” și dejiste pe măsura îndepărtării noastre de Moscova. Miza istoriografică și propagandistică a acestui moment era extrem de mare. Plecând de la ideea că arestarea lui Antonescu și preluarea lui de către Bodnăraș provocau – prin iluzia retrospectivă a necesității – instaurarea puterii muncitorilor și țăranilor, istoriografia transforma evenimentul într-un *substitut de revoluție proletară*. Ca de obicei, *atenția se concentra mai mult*

²⁸³ *Ibidem*, p. 43.

²⁸⁴ Philippe Ariès, Georges Duby, *op. cit.*, p. 125.

²⁸⁵ I. Apostol, „Muzeul militar central”, în *Studii*, 3, 1960, p. 190.

²⁸⁶ *** *Gh. Gheorghiu-Dej. Schiță biografică...*, p. 56-57.

²⁸⁷ Raoul Girardet, *op. cit.*, p. 73.

asupra împrejurărilor, a modalităților de pregătire a insurecției și mai puțin pe insurecția însăși²⁸⁸. “Problema organizării detașamentelor înarmate a preocupat Partidul Comunist din primele săptămâni ale războiului antisovietic. Partidul Comunist Român a organizat din 1943 grupe de partizani care au acționat – după știința lui I.M. Oprea – în munții Bucegi, Carașului, Vrancei, în jurul orașelor Brașov, Suceava, în Oltenia, Banat, Delta Dunării, Maramureș, pe sectorul liniei ferate dintre Ploiești și Făgăraș, pe linia Ploiești-Buzău-Brăila, dând o serie de lovituri trupelor hitleriste”²⁸⁹. Zonele enumerate corespundeau unui plan niciodată realizat, diferența dintre intenție și faptul împlinit fiind însă trecută sub tăcere. După aceeași metodă de a vorbi excesiv despre mijloace spre a uita de scopuri, Muzeul militar central expunea „cu prilejul celor 15 ani de la victoria asupra fascismului” planul de operațiuni al detașamentului de partizani Tudor Vladimirescu precum și un pistol aparținând comandantului²⁹⁰. Alături de martiri ca Ilie Pintilie, Filimon Sîrbu sau Petre Gheorghe, mitul rezistenței antifasciste se sprijinea pe participarea aleatorie a unor comuniști ca Petre Borilă, N. Cristea, Olga Bancic, I. Burcă, I. Clișici la războiul civil din Spania sau la *maquis*-ul francez. Din perspectiva unei analize deconstrucționiste cazul Olgăi Bancic ni se pare grăitor pentru felul în care comunismul nu se împacă cu propria istorie. „Marea eroină a clasei muncitoare” făcuse parte din grupul de rezistență Manouchian, activ în Franța, în vara anului 1943²⁹¹. O dată soarta războiului hotărâtă, Stalin nu mai avut însă nevoie de sprijinul partizanilor internaționaliști. Dorea ca victoria să îi aparțină în întregime. În plus, pentru a disimula adevăratele intenții cu privire la Estul Europei, desființa Cominternul (1943) și adopta, pentru 3-4 ani, un discurs favorabil valorilor naționale. Supunându-se orbește dispozițiilor Kremlinului, comuniștii francezi procedau la lichidarea grupelor de partizani străini care luptau pe teritoriul țării lor. Aceasta este conjunctura în care grupul Olgăi Bancic este dat pe mâna Gestapoului chiar de către unul din comisarii politici ai PCF²⁹², românul Boris Holban. În februarie 1944, avea loc procesul în urma căruia 23 de militanți erau condamnați la moarte: bărbații, 22 la număr, sunt executați imediat. Olga Bancic, singura femeie, este dusă în Germania unde e ucisă prin decapitare²⁹³. Interesată de tipologie și nu de fapte reale, greu de cuprins în scheme, propaganda regimului elimina, de altfel previzibil, amănuntele incomode păstrând doar faptul esențial al morții eroice. Ca și în alte cazuri, istoricii nu rețineau decât vârsta relativ tânără a Olgăi Bancic, deoarece tinerețea acționa aici ca un condensator și

²⁸⁸ Detalii privitoare la mitul rezistenței găsim în articolul lui N. Goldberger și Gh. Zaharia, „Caracterul național și internațional al mișcării de rezistență din România”, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, 3, 1962, p. 112-146.

²⁸⁹ Ion M. Oprea, „Organizarea și activitatea formațiunilor patriotice de luptă”, în *Studii*, 4, 1960, p. 21; vezi și *Lupta de clasă*, nr. 11, noiembrie 1956, p. 110.

²⁹⁰ I. Apostol, *op. cit.*, p. 190.

²⁹¹ Open Society Archives, Budapest, Files of Vlad Socor, Unit. No. 300/506/4, *Paul Goma despre cazul Manouchian*, 8 iulie 1985, f. 1-4.

²⁹² *Ibidem*.

²⁹³ *Ibidem*. La aceleași coordonate poate fi consultată și o copie a unui manuscris aparținând lui Matei Cazacu și tratând tot cazul la care ne-am referit.

amplificator al mesajului²⁹⁴. Cine putea să simbolizeze mai bine puritatea, speranța? Un erou aflat abia la începuturile vieții sale putea muri fără a fi trădat, vreodată, de victorie²⁹⁵. Ziua de mâine îi aparținea, cauza sa trebuie să triumfe pentru că el încarna tinerețea lumii.

Cercetarea istorică se apropia cel mai bine de mit atunci când schimbarea de regim survenită la 23 august era definită ca un succes al PCR-ului și al lui Gheorghiu-Dej, ca rezultat de la sine înțeles, așteptat, al unei prognoze științifice: „[...] la sfârșitul anului 1943, dar mai ales în primele luni ale anului 1944 s-au maturizat elementele unei situații revoluționare în România. [...] Întreaga situație economică și politică [...] în ajunul insurecției armate era coaptă pentru organizarea și conducerea cu succes de către PCR a acestei acțiuni revoluționare”²⁹⁶. Drept probă indubitabilă a acestei clarviziuni, propaganda a vehiculat în presă, a inserat în revistele de istorie și a expus în muzee un schimb de scrisori între comuniștii aflați în libertate și Gheorghiu-Dej, închis la Târgu-Jiu. Una din ele se pretindea cifrată și anunța înlăturarea lui Ștefan Foriș, așa-zisa piedică în calea rezistenței antifasciste și a insurecției antiantonesciene. Mitizarea postumă a unei lupte pentru putere era încredințată *Scânței* (22 august 1950) și revistei *Studii* (4/1958). Cea din urmă clarifica și pretinsul cifru: „familia noastră” însemna Partidul, „organizarea moștenirii” reorganizarea Partidului, „Fostul cap al familiei” Ștefan Foriș, „Tanti Varvara” Siguranța, iar inițiala F. trimitea la numele Fieraru, pseudonim conspirativ al lui Gheorghiu-Dej²⁹⁷. Nu lipsea nici precizarea în jurul căreia fusese construită, de fapt, scrisoarea: “îndeosebi sfaturile lui F. au fost determinante pentru alcătuirea întregului plan”²⁹⁸.

²⁹⁴ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului...*, p. 194.

²⁹⁵ *Ibidem*.

²⁹⁶ Traian Udrea, „Insurecția armată de la 23 august 1944. Lupta pentru instaurarea guvernului democrat”, în *Studii*, 6, 1962, p. 1736.

²⁹⁷ *** „O pagină din istoria luptei partidului pentru pregătirea insurecției armatei de la 23 august 1944 (Documente)”, în *Studii*, 4, 1958, p. 6.

²⁹⁸ *Ibidem*; vezi și Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940-1968*, Editura Nemira, București, 1999, p. 157-160. Etapa juvenilă a biografiei unui alt ilegalist, istoricul și sociologul Miron Constantinescu, ne comunică gustul pentru tot ce părea subversiv, periculos sau ludic. Dacă jocul este o experiență simulată a nedeterminării, s-a spus, atunci înseamnă că este unica modalitate a distanțării față de tot ceea ce în viața curentă înseamnă loc fix, dependență, reglare. Despre activitatea de la *Scânțea* anilor 1944-1947, Silviu Brucan își amintea: „Dar era romantic la început. Eu și Miron dormeam pe podea și ne acopeream cu pături, exact cum făceam în casele conspirative, după terminarea ședinței de celulă. Înainte de a adormi, ne puneam pistoalele *Beretta* sub pernă ca în filmele cu cowboys” (Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Univers, Alffa, Calistrat Hogaș, 1992, p. 50). Lecturile din Hegel îl singularizau, în opinia lui, îl făceau o excepție. De fapt îl aruncau în prizonieratul propriei imagini, îi definitivau izolarea, inadecvarea la o lume pe care și-o închipuise altfel. Miron Constantinescu re trăia comunismul într-o dimensiune ideală, proiectându-și iluziile într-un trecut românesc, numai de el știut. Între însemnările neterminate găsim și un scurt experiment literar din aprilie 1972 – o nuvelă probabil. Eroina principală, o tânără ilegalistă, soție și mamă, cu toate calitățile posibile, înfruntă orice pericol, impulsivă de un „gând imperios”: acela de a-și vedea copilul, fie și pentru câteva clipe. Dincolo

Toate intervențiile prezintă doar *obiectivele* politicii PCR, eventual felul în care trebuiau să fie aduse la îndeplinire nu însă și receptarea sau eficacitatea socială a acestor acțiuni. Se presupunea, discursiv, că aceasta din urmă era maximă, PCR venind la putere în mod științific, pe baza unor factori socio-economici obiectivi. Lupta desfășurată de comuniști în „adâncă ilegalitate” – o formulă obsesivă a istoriografiei „democrat-populare” – era probată doar prin invocarea unor ziare ilegale din care, mai mereu, nu se mai păstra nici un exemplar, prin propaganda de la om la om, imposibil de reconstituit sau prin manifestele de tip „citește și dă mai departe”. Celor din urmă li se atribuie o eficacitate aproape miraculoasă, ele reflectând faptul că izbucnirea insurecției populare era iminentă. Relevăm – împreună cu E. Cimponeriu – unele dintre acestea: „Muncitori din fabrici și ateliere! Opriți producția! Demontați mașinile. Împreună cu populația atacați depozitele de alimente și îmbrăcăminte și împărțiți-le nevoiașilor!”²⁹⁹. Ca orice enunț performativ, lozincile cuprinse în manifeste și reluate de istoriografie se constituiau într-un act de *instituire* discursivă, care făcea să se întâmple ceea ce enunța chiar prin însăși faptul enunțării³⁰⁰. Ele dețineau o eficacitate simbolică rezultată din puterea de a acționa nu asupra realului ci a reprezentărilor despre real³⁰¹. Astfel, arestarea mareșalului de către rege devenea o revoluție comunistă legitimată de un unanim suport popular: „[...] în conformitate cu planul insurecției armate elaborat de partid, guvernul Antonescu a fost arestat și ridicat de către o formațiune patriotică de luptă și depus într-o casă conspirativă a partidului din cartierul Vatra Luminoasă. [...] Răspunzând chemării PCR, armata română a întors armele împotriva Germaniei hitleriste, ceea ce a constituit începutul luptei pentru eliberarea țării de sub jugul fascist, pentru independența patriei noastre”³⁰². În acest punct al narațiunii distanța dintre eveniment și imaginea lui postumă se apropia flagrant de aceea dintre adevăr și minciună. La o ședință conspirativă Emil Bodnăraș își asigura tovarășii că “12.000 de luptători cu armamentul necesar stau gata de bătaie”³⁰³. „Când a venit la o adică – rememora un contemporan – luptătorii lui Bodnăraș care au ieșit în stradă s-au dovedit identici cu elevii din clasele superioare ale liceului «Cultura» din București. Iar în ce privește armamentul, când m-am dus la el în Aleea Alexandru, la comandamentul forțelor patriotice ca să-mi dea și mie un pistol și-a deschis arsenalul: era o ladă mare, în care se aflau câteva zeci de pistoale și revolvere de furat, de toate calibrele și fabricatele la care muniția

de romanță, de siropul aferent acestor povestiri, întrezărim neputința reconcilierii cu realitatea (Arhivele Naționale Istorice Centrale, fond Miron Constantinescu, dosar 40/1948/1975, f. 4).

²⁹⁹ E. Cimponeriu, „Presa ilegală din Banat editată și îndrumată de Partid în anii 1941-1944”, în *Studii*, 5, 1962, p. 1192.

³⁰⁰ Pierre Bourdieu, *Ce que parler veut dire. L'économie des échanges linguistique*, Fayard, Paris, 1982, p. 126.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 124.

³⁰² M.C. Stănescu, V.I. Mocanu, „Din lupta antifascistă a oamenilor muncii din regiunea Brașov sub conducerea PCR între anii 1941 și 1944”, în *Studii*, 6, 1963, p. 1290.

³⁰³ Open Society Archives, Files of Vlad Socor, 300/506/40, R.C.P. History, 1985-1989, f. 3.

potrivită trebuia căutată cu migală și trudă³⁰⁴. În schimb, mi-a întins o carte de vizită, tipărită de cu zorii primei zi de «revoluție populară», pe care stătea țănos scris «Emil Bodnăraș. Comandantul Forțelor Patriote de Luptă». Era mai mult fanfaron decât comandant, căci de comandant nu prea avea pe cine comanda. Iar de luptat a luptat armata»³⁰⁵.

Anacronismele abundă, mai ales ca prolepse, ca profeții prin care naratorul își face simțită prezența³⁰⁶. În cazul nostru, pentru un *efect* istoric fals se caută *cauze* adevărate. Este ceea ce analiștii discursului numesc *efect de real*, sau cultul amănuntului³⁰⁷. Aglomerate cu bună știință, detaliile cu pricina nu jalonau un plus de cunoaștere a trecutului. Toate informațiile proveneau dintr-un același stadiu, incipient, al povestirii. Deși nu reprezentau decât premisele unei istorii, numeroasele știri despre proletariat denotau o manieră ocolită a relatării, o modalitate de a *sugera* ceva, nu de a *argumenta*. Nu construiau efectiv o narațiune cu introducere, cuprins și încheiere. Diacronia era doar mimată, progresul relatării fiind asigurat de alăturarea mai multor teme cu mare putere de simbolizare. De exemplu, grație capacității simbolului de a asocia registre de existență inițial independente, situația grea a țăranimii părea sincronă cu lupta proletariatului. Ideea alianței dintre cele două clase era ilustrată cu instantanee de viață rurală care atribuiău țăranului un apetit revoluționar cu nimic mai prejos decât cel al muncitorului. Fabrica ducea mai departe protestele seculare ale satului.

Răsfoind *Analele Institutului de Istorie a Partidului*, întâlnim frecvente pusee beletristice coroborate cu dialoguri, documente de arhivă, statistici, cu mostre de folclor care „dovedeau” că ura contra regimului „burghezo-moșieresc” ținea de memoria culturală a românilor. Oferim câteva exemple extrase intenționat dintr-un singur articol, pentru a evidenția complementaritatea procedeele mai sus menționate:

- „Casele țăranilor *erau* mizerabile. Toate *au* acea culoare murdară, cenușiul sticlos al nisipului și roșcatul lutului pe care *le dă* îmbăcseala prafului aruncat din belșug, dar cu vrăjmășie, de furtunile care *bântuie* Dobrogea”³⁰⁸ (literaturizarea sărăciei, „cosmicizarea” unui fenomen social prin descrierea lui cu ajutorul cadrului natural, implicarea cititorului prin trecerea relatării de la imperfect la timpul prezent).

- „În satul acesta cu cei mai mulți moșieri țăranii sunt mai săraci, mai nevolnici și mai umili decât în alte părți”³⁰⁹ (falsa comparație rezultată din absența termenului de comparat).

³⁰⁴ *Ibidem*, f. 3-4.

³⁰⁵ *Ibidem*, f. 4.

³⁰⁶ *Ibidem*, p. 16.

³⁰⁷ Frank Ankersmit, *op. cit.*, p. 141.

³⁰⁸ N. Cioroiu, M. Cornea, „Lupta Partidului Comunist Român pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944-1945”, în *Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR*, aprilie-iunie 1955, p. 27.

³⁰⁹ *Ibidem*.

- „Localul de școală era o construcție veche, respingătoare, joasă și lipsită de aer, gata să se năruie. Peste drum se afla casa elegantă a moșierului, luminoasă și bine aerisită”³¹⁰ (culpabilizarea prin intermediul antitezei).

- „Ce face comitetul sătesc? Uite cum se face dreptatea: să se adune toți oamenii și să știe fiecare că dacă unul a făcut, de pildă, trei zile de corvoadă, nu mai trebuie să se prezinte până n-au făcut toți ceilalți câte trei zile. Bătrânii și bolnavii, vădulele sau cele cu bărbați sau feciori pe front nu trebuie să fie scoase la corvezi. – E drept așa, tovarăși? – E drept, tovarăși, au răspuns țăranii”³¹¹ (simularea realității, punerea în scenă a injustiției sociale prin suspendarea narațiunii la persoana a treia și înlocuirea ei cu dialogul fictiv).

- „După recensământul din 1941, în comunele ce fac parte din actualul raion Negru Vodă, la o suprafață exploatată de 116.683ha [...] (în care nu sînt cuprinse gospodăriile cu pământ puțin, gospodăriile ai căror titulari au o profesiune neagrăcolă și rămășițele după arendare, adică gospodăriile care au arendat mai mult de 80% din suprafața lor totală) se găseau 7074 de gospodării individuale”³¹² (statistica uzitată ca artificiu ilustrativ, nu argumentativ; amestecată cu ficționalizarea devine un ingredient indispensabil efectului de real).

- „Hitlere să nu ai parte/ Nici de lumânări la moarte/ Că flăcări ne-ai răpit/ Și în foc i-ai azvârlit”³¹³ (folclorul ca probă de autenticitate, ca dovadă că antifascismul era un fapt de memorie colectivă).

- „La școala lui copiii învață poezia lui Coșbuc <Noi vrem pământ> și când agenții național-țăranști încearcă să amăgească țăranii care robesc pe moșia lui Pleschi din Lanurile, nu li se mai ripostează numai <Noi vrem pământ> și nu ies să declame copiii, ci țăranii îndârjiți dovedesc că au învățat ceea ce le-a mers la suflet din poezia lui Coșbuc: <Să nu dea Dumnezeu cel sfânt/ Să vrem noi sânge nu pământ>”³¹⁴ (crearea unei false polemici între țăranul nevoiaș și țăranistul „ostil” împrăștiată; ficțiunea comunicării perfecte între o parte a culturii savante și cultura populară; anacronism care literaturizează nevoia de pământ, sugerând că versurile lui Coșbuc constituiau expresia suprastructurală a unor realități infrastructurale; o bună ocazie de a vorbi de conștiința revoluționară a maselor).

- „Predarea titlurilor de proprietate a găsit întărită alianța clasei muncitoare cu țăranimea muncitoare. Alianța încheată în lupta unită pentru izgonirea moșierilor și împărțirea pământurilor a fost întărită prin ajutorul continuu dat pentru ca, în condițiile lipsei de inventar și unelte, țăranii să poată totuși însămânța întreaga suprafață...”³¹⁵ (imaginarea unei mișcări revoluționare unice, prin intermediul unui *eveniment-simbol*: reforma agrară din 1945 care, fiind realizată în timpul guvernului Groza, una, simbolic, două clase aparent fără legătură, țăranimea și muncitorimea).

³¹⁰ *Ibidem*.

³¹¹ *Ibidem*, p. 28.

³¹² *Ibidem*, p. 35.

³¹³ *Ibidem*, p. 14.

³¹⁴ *Ibidem*, p. 29.

³¹⁵ *Ibidem*, p. 36.

Linia de demarcație între roman și ficțiunea istoriografică nu poate fi stabilită prea ușor. Cert este că ea nu se situează între cele două tipuri de discurs ci între acestea și viața reală³¹⁶. Atât mitograful cât și romancierul își aleg faptele de analizat în funcție de capacitatea acestora de a construi un tot coerent, de a genera un sistem de interpretare cu potențial pentru prezent³¹⁷. Selecționând anumite elemente istoricul trebuie să lase de o parte altele, producând o rarefiere a referențialului, unele interstiții unde imaginația își poate dezvolta arborescența, parazitând factualul³¹⁸. Mitul istoriografic se dezvoltă tocmai în acest loc vacant. El presupune excesul de semnificați, supralicitare semnificatului cu înțelesuri care îl depășesc, îl supraîncarcă, eludându-l. Animați de dorința de a găsi cât mai multe probe în sprijinul revoluției proletare, istoricii anilor '50 își trucau argumentația, echivalau semnificantul cu referentul (realitatea istorică extratextuală)³¹⁹, întreg trecutul nostru părănd să aibă legătură cu ziua de 23 august 1944. Prin alocarea prea multor semnificați (documente, cifre, statistici) pentru un singur semnificat (revoluția comunistă) se ajungea la situația ca *reprezentarea* să se substituie *reprezentatului*, mijlocul să suplinească scopul³²⁰. Situația este analoagă unei povestiri a lui Borges: un împărat își dorise o hartă cât mai detaliată a împărăției sale; o dată executată, aceasta acoperea, la propriu, întregul stat, devenind un facsimil al imperiului însuși³²¹. Harta impunea deci, revizuirea relației reprezentare-reprezentat, primul termen al binomului tinzând să fie nu mai puțin real decât cel de al doilea³²². Deși teritoriul precede, cronologic vorbind, harta, aceasta face ca spațiul semnificat să treacă în umbră. Simulacru creează, pronostichează o nouă generație de real, fără prea multe legături cu realitatea reprezentată, primară³²³. Este și situația mitului istoriografic, premeditat sau nu. Căci, oricât ar fi de exactă, evocarea unui fapt istoric nu poate fi o reproducere mimetică a trecutului, ci o înlocuire, o construcție substitutivă³²⁴. În cazul revoluției proletare reprezentarea prin procură este însă flagrantă. Ea face inaplicabilă ideea de adevăr determinând dispariția referentului istoric, a punctului de plecare al anchetei³²⁵. Mitul istoriografic se comportă după cum spunea Herman Parret, ca un program narativ unde o secvență anume ori o povestire subordonată ilustrează, ține loc de argument. În căutarea efectului de real, istoriografia stalinistă trata evenimentul într-o manieră „barocă”, anexând, sânguincioasă, detaliul, selecționându-l în funcție de capacitatea lui de a extorca semnificații, de a produce spectacol³²⁶. Parcurgând acele scrieri, remarcăm o structură cronologică teoretic *lineară* pe care se grefa descrierea numeroaselor

³¹⁶ Mioara Caragea, *Jocul cu istoria...*, p. 9.

³¹⁷ *Ibidem*, p. 5.

³¹⁸ *Ibidem*.

³¹⁹ Alun Munslow, *Deconstructing history*, Routledge, London, New York, 1997, p. 61.

³²⁰ Frank Ankersmit, *op. cit.*, p. 190.

³²¹ *Ibidem*, p. 189.

³²² *Ibidem*.

³²³ *Ibidem*.

³²⁴ *Ibidem*, p. 170.

³²⁵ *Ibidem*, p. 189-190.

³²⁶ Mioara Caragea, *Reinventarea istoriei...*, p. 15.

episoade ale luptei de clasă. Ele apar ca tematizări enciclopedice, ca pretexte de a cumula fapte de același tip, convocate în discurs cu ajutorul analogiei³²⁷. Cu toate că lucrurile nu se petrec de două ori la fel, temporalitatea construită de istoricii marxiști este, în practica discursului, una *ciclică*³²⁸. Conjuncturile sunt reversibile, asemănătorul produce, la fel ca în magie, asemănător, lucrurile venite o dată în contact nu se mai despart³²⁹. Explicațiile rezultă astfel din aglomerări de atribute, nu din înălțări cauzale coerente³³⁰.

Ne-am referit, în aceste pagini, la substituționismul care caracteriza mitul fondator al comunismului românesc, revoluția proletară. Proletarul din istoriografia noastră era totdeauna cel din ajunul Revoluției, niciodată cel de a doua zi, cea hotărâtoare, a gestului concret. Mitul era celebrat printr-o mulțime de *cauze*, de premise care, toate la un loc, trebuiau să țină loc de *efect*: revoluția care lipsea irevocabil. Vorbindu-se atât despre ea, sau, mai corect spus, despre antecedentele ei, faptul în sine, văzut ca o formalitate dar niciodată împlinit, era trecut cu vederea. Omul putea simula că trăiește într-o lume imaginară fără a-și întrerupe legătura cu realitatea și neuitând că este vorba numai de o convenție³³¹. Potrivit lui Paul Veyne, rezulta, în câmpul raporturilor de forțe simbolice, o coexistență pașnică pe care fiecare individ, chiar dacă făcea parte dintre cei docti, o interioriza; ceea ce producea în el semi-credințe, ezitări, contradicții, pe de o parte și, pe de altă parte, posibilitatea de a juca simultan în mai multe registre; de unde și utilizarea ideologică sau mai curând retorică a mitologiei, ar spune același Paul Veyne. „Lipsa unei generalizări la nivelul temei puse în discuție și legat de aceasta slaba încadrare teoretică a expunerilor constituie principalele lipsuri ale articolelor”, observa Traian Udrea în recenzia volumului *Din lupta PCR pentru încheierea alianței clasei muncitoare cu țărănimea în bătălia pentru reforma agrară din 1945*, apărut în 1955, la Editura de Stat pentru Literatură Politică³³². În aceeași perioadă, I. Goliat observa că, „deși istoricii din țara noastră sunt unanimi în a recunoaște rolul hotărâtor al luptei de clasă a proletariatului în dezvoltarea social istorică a României moderne și contemporane, redacția revistei *Studii* lasă aproape integral cercetarea luptelor clasei muncitoare și ale partidului său pe seama Analelor Institutului de istorie a partidului. Este imperios necesar să se stabilească cele mai strânse relații de colaborare între cele două institute de istorie, între redacțiile acestor două reviste de istorie”³³³.

Prezumție și dialectică

Obișnuind să-și pună credințele în acord cu vorbele, protagoniștii vieții academice sfârșeau prin a nu mai ști ce gândesc cu adevărat. Astfel luau naștere

³²⁷ *Ibidem*.

³²⁸ *Ibidem*.

³²⁹ Roger Caillois, *op. cit.*, p. 77.

³³⁰ Mioara Caragea, *op. cit.*, p.15.

³³¹ Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului...*, p. 37.

³³² *Studii*, 2-3, 1956, p. 163.

³³³ *Vezi Lupta de clasă*, nr. 2, februarie, 1957, p. 99.

modalități de credință ezitante, capacitatea de a crede simultan în adevăruri incompatibile ce caracterizează perioadele de confuzionism intelectual. Era ca și cum ar fi existat două planuri: acela al evenimentelor cotidiene, al experiențelor personale, pe de o parte, și acela al Liniei Generale a Partidului, urmată cu fidelitate, cel puțin în ceea ce privește fundamentele, pe de alta. Oricum, nu ne grăbim să afirmăm că mitul a fost luat drept istorie. După cum spunea deseori Paul Veyne, oamenii pot să creadă în mituri tot atât de mult ca în istorie, dar nu *în locul* acesteia și nici în aceleași condiții.

Eșantionul textual utilizat este analizat în dimensiunea lui perlocuționară, noi concentrându-ne asupra sintagmelor scăpate cumva de sub controlul formulilor de conveniență și al exprimărilor tipizate. Ce se înțelege prin perlocuționar? John Langshaw Austin, părintele teoriei *speech acts*, considera că actul perlocutoriu ar fi "însoțirea cuvintelor cu acțiunea", obținerea imediată a unor efecte prin spunerea a ceva. Opusă frazelor descriptive, propoziția performativă se remarcă prin enunțul ce s-ar vrea concomitent cu acțiunea pe care o desemnează. De exemplu, discursurile oficiale din timpul comunismului mizau pe verbe care dădeau iluzia unui progres neîntrerupt, aici și acum, mimând simultaneitatea vorbei cu aceea a faptei: înălțăm, construim, realizăm, îndeplinim, depășim, învingem etc. Același lucru se întâmpla și în istoriografie, spre a se sugera progresul luptei de clasă de la 1848 la Mica Unire, de la Independență la Primul Război Mondial și de la grevele ceferiștilor din 1933 la ziua de 23 august 1944.

Urmărind componenta retorică a textelor luate în discuție, am relevat metodele de cercetare/redactare tipice istoriografiei academice, dar și utilizarea curentă a termenilor de specialitate; și, mai ales, suprapunerile, nu fără rest, dintre concluziile discursului istoric și presuposițiile discursului partinic. Teoria marxistă a istoriei nu a fost doar pretextul unor presiuni ideologice fără precedent, ci și prilejul de a exersa, altfel, istoria-povestire; transformată, în scurt timp, într-o știință a adevărului politic. La urma urmei, proletcultismul nu trebuia să reconstituie trecutul, ci să-l transforme. De unde și atenția dată de culturnici nu atât aspectelor veritative, cât mai ales acelora fiduciare; pentru că nu se punea preț pe verificarea unei afirmații, ci pe încrederea în persoana care o susținea.

Nu ne-a interesat felul, de altminteri grosier, în care istoria era falsificată, punându-ne mai mult problema modului în care ficțiunea participa la instituirea unui canon istoriografic; unul care nu voia să rămână între copertile cărților de istorie, ci să ajungă constant la marele public; adică să-l îndoctrineze, să-l educe, să-i schimbe reflexele identitare. De altfel, continua redefinire a adevărului transpunea dorința unui sistem totalitar de a-și confecționa normalitatea care-i convenea, astfel încât reperele sociale să se schimbe, de la un an la altul, prin modul de funcționare a cunoașterii și prin maniera în care aceasta era subordonată unei idei de *obiectivitate* cu totul aparte, aceea marxist-leninistă. Era una deosebit de elastică, dialectică evident; dat fiind că adevărul istoric, codificat mereu după "ultimele orientări ale Partidului", părea mai degrabă rezultatul unor *tranzacții narrative*, în care conotația simbolică a unui eveniment covârșea concretitudinea lui istorică. Aceste practici sunt revelatoare pentru o *idee de probitate tranzitorie*, care

facea trecerea de la adevărurile verificate, până la 23 august 1944, de *autoritatea științifică*, la certitudinile prestabilite, după această dată, de *autoritatea politică*. Iar istoricii trebuiau doar să le exemplifice, să le popularizeze, cu riscul de a fi totdeauna înaintea sau în urma "înantelor comandamente".

Mulțimea amănuntelor despre mișcarea muncitorească, numărul mare al publicațiilor dedicate acestui subiect, nu rezulta din pasiunea pentru exactitatea descrierii ci trăda așa-numita tehnică a amânării epice³³⁴. Relatarea era complicată prin episoade minore, acțiuni secundare, subordonate, întreruperi ale firului narativ central. Cu toate virtuțile sale epice mitul închide de fapt narațiunea, nu o dezvoltă. Prin caracterul său arhetipal, stereotip, schematic el este antiistoric deci antinarativ. Logica imanentă a mitului cere abolirea, devalorizarea timpului istoric concret în favoarea celui mitic, abstract, sustras devenirii, memoriei.

Este o diferență între *urmările* unui eveniment, pe de o parte, și *consecințele* lui, pe de alta. Urmările zilei de 23 august 1944 sunt în realitate *continuări* de durată lungă și vagă; care se ramifică la infinit în orice context nou apărut, putând fi puse oricând în descendența „insurecției populare”: confiscarea lozincii „totul front, totul pentru victorie”, reforma agrară, „defascizarea” aparatului administrativ etc. În ceea ce privește consecințele actului de 23 august 1944, adică *efectele* lui în viziune comunistă: ele decideau, fără drept de apel, stabilizarea unor noi stări de lucruri puse sub acoperirea așa-numitei „democratizări” a țării, preluarea totală a puterii. Ce anume reținem din parcurgerea studiului de față? Mai întâi, că nu orice inadecvare la propria realitate – oricât de insistent ar fi acest disconfort – poate fi pusă în seama unui arhetip imemorial; pe care îl întrezărim doar prin câteva reverberații, active oarecum în istorie: mitul, simbolul, imaginea. Mai apoi, nu orice constatare a unor tensiuni vine dintr-o tradiție înverșunată a conflictului cu societatea care mai mult ne respinge decât ne cuprinde; registrul cultural prin care aderăm la ultima actualitate nu refuză schimburile de moment și preferă să flexibilizeze, atât cât poate, procesul de semnificare a prezentului.

The Legend of a Factoid: 23 August 1944

We owe the idea of *factoid* to the writer Norman Mailer. This notion implies the inclination of presenting a certain fact as if it were absolutely imminent, without any way of checking whether it happened or not. A good example of that is the pain taken by the Stalinist historiography of accrediting the fiction of a proletarian revolution in Romania, promoting the idea that the events on the 23rd of August 1944 were follow-ups of the Great Socialist Revolution in October. In the 1950s, the proletarian revolution in its Wallachian form was a discursive simulation based on a multitude of so-called "premises" - actually false signifiers - which created the impression that a "great toppling" was inevitable. Since there was no succession of facts to accredit the signs of such a phenomenon one way or another, the idea of an implacable evolution of this fabricated process was frantically

³³⁴ Adrian Marino, *Dicționar de idei literare*, Editura Eminescu, București, 1973, p. 591.

expressed through a specialised language, a sort of "gobbledygook". It is well-known that the Russian revolutionary prototype had no fixed beginning and end; nevertheless, after 1945, in the countries that had become Moscow's satellites the Stalinist past was more and more strict, in a continuous loop which abolished temporal demarcations; the attack on the Winter Palace was a continuous intervention of the future into the present, whence it took imaginary pasts, which could herald it again and again. The behaviour related not to a certain event (7 November 1917 in Russia or 23 August 1944 in Romania) but to the unconsumed possibility of its occurrence is equally intriguing.

Key words: factoid, proletarian revolution, communism, historiography, myth, discursive simulation

Andi Mihalache (n. 1972, Botoșani) este cercetător în Departamentul de istoria culturii din cadrul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași. De asemenea, este redactor-șef al *Anuarului* aceleiași instituții și conferențiar asociat al Universității „Al. I. Cuza”. Domenii de interes: istoria istoriografiei și a culturilor istorice; istoria comunismului; istoria conștiinței patrimoniale; antropologia obiectelor și a imaginii; memoria autobiografică. În 2001, și-a susținut teza de doctorat *Discurs istoric și ideologie în România „democrației populare” (1948-1965)*, publicată doi mai târziu, sub titlul *Istorie și practici discursive în România „democrației populare”, 1948-1965*. În 2005, lucrarea este premiată de Academia Română. Valorificând două burse Fritz Thyssen ale Fundației Alexander von Humboldt, a mai publicat alte trei cărți: *Pe urmele lui Marx. Studii despre comunism și consecințele sale* (2005), *Mănuși albe, mănuși negre. Cultul eroilor în vremea dinastiei Hohenzollern* (2007) și *Contribuții la istoria ideii de patrimoniu. Surse, evoluții, interpretări* (2014). Iar în urma participării la proiectul *Remembering Communism: Methodological and Practical Issues of Approaching the Recent Past in Eastern Europe*, coordonat de Maria Todorova (Universitatea Illinois at Urbana-Champaign, SUA) și Stefan Tröbst (Universitatea din Leipzig, Germania), publică volumul *Timpul, obiectul, povestirea. Decoruri interioare în literatura autobiografică* (2017). Tot în 2017, își tipărește notele de curs sub titlul *Trecutul ca text: idei, tendințe, controverse*. În anul următor, propune cititorilor săi o altă abordare, axată pe studiul documentelor de arhivă: *Idem et Ipse. Centralism și localism în proiectele muzeale din La Belle Époque*. Din tomurile coordonate amintim cele realizate în colaborare cu Adrian Cioflâncă (*In medias res. Studii de istorie culturală*, 2008, și *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, 2013), cu Alexandru Istrate (*Romantism și modernitate. Atitudini, reevaluări, polemici*, 2009) și cu Silvia Marin-Barutchieff (*De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*, 2010).